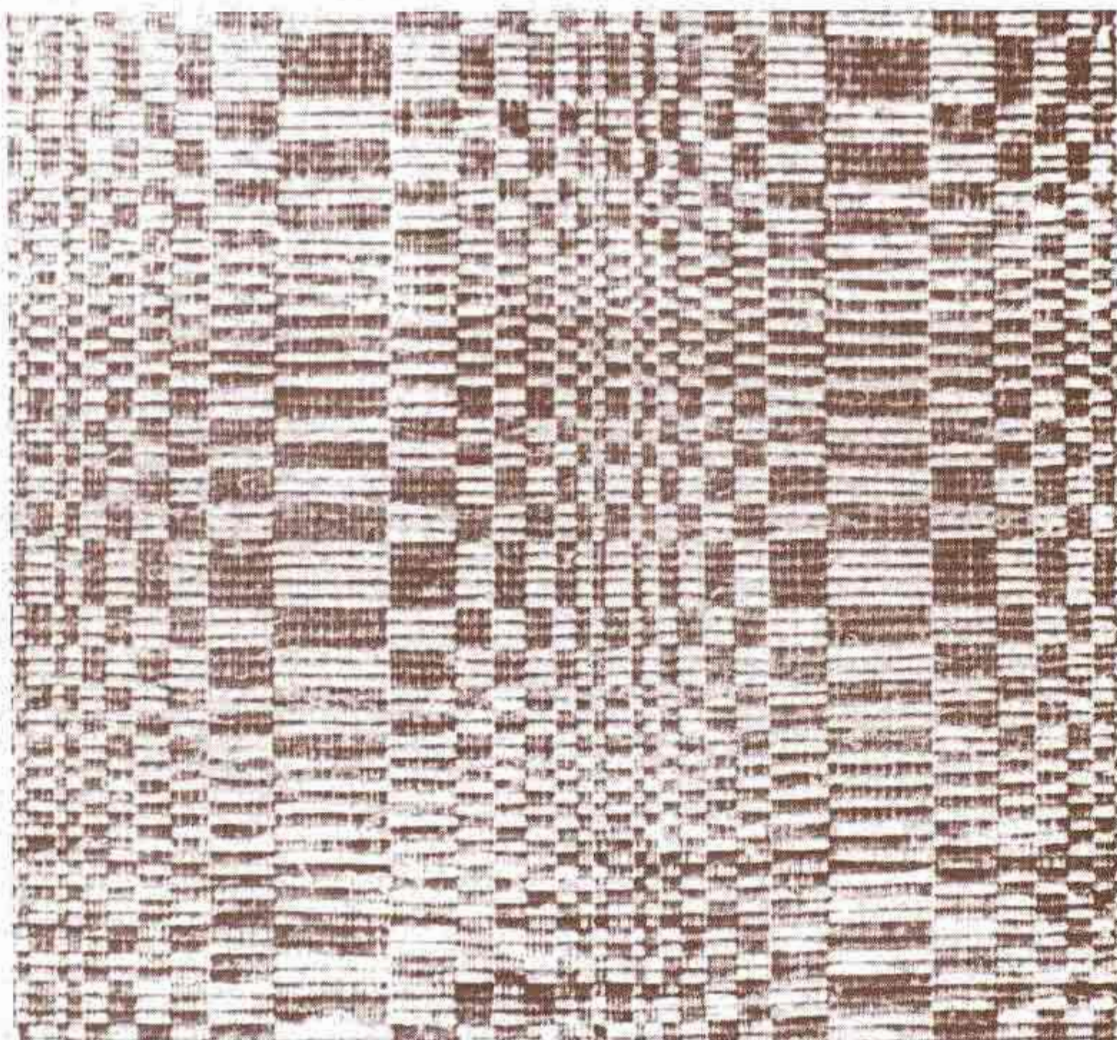

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

Z OBSAHU: D. RATICA: Hodnoty v kontexte zmien každodennej kultúry.
J. ZAJONC: Domácka výroba tkanín v juhozápadnom Zemplíne (1900–1990).
P. SLAVKOVSKÝ: Agrárna kultúra a životné prostredie.
M. LEŠČÁK: Ethische Prinzipien des Familienlebens in slowakischen Märchen.
B. KERBELITE: Pravda o človeku v ľudových rozprávkach.

Na obálke:

1. strana: Detail handričkového pokrovca so vzorom „kapustovo hlavy“. Veľaty, okr. Trebišov, okolo r.1980
4. strana: Detail vzoru „ružičky“ na chlebovke tkanej netradičnou väzbou z bavlny a chemlonu. Veľké Ozorovce, okr. Trebišov, 1986-87.
- Foto Juraj Zajonc. K článku Domácka výroba tkanín v juhozápadnom Zemplíne (1900-1990).

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, *Slovenský národopis* deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of *Slovenský národopis* you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

HLAVNÝ REDAKTOR
Milan Leščák

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Ľubica Droppová, Božena Filová, Emília Horváthová, Václav Hrníčko, Josef Jančár, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Martin Mešša, Ján Mjartan, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)

European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ŠTÚDIE

- R a t í c a, Dušan: Hodnoty v kontexte zmien každodennej kultúry..... 387**
Z a j o n c, Juraj: Domácka výroba tkanín v juhozápadnom Zemplíne (1900–1990)..... 397
S l a v k o v s k ý, Peter: Agrárna kultúra a životné prostredie..... 423
L e š č á k, Milan: Ethische Prinzipien des Familienlebens in slowakischen Märchen..... 448

DISKUSIA

- Rozhovor s Dr.Soňou Švecovou (Milan L e š č á k)..... 453**
K e r b e l i t e, Bronislava: Pravda o človeku v ľudových rozprávkach..... 460
B e n ž a, Mojmir: Projekt Slovanského etnologickeho atlasu..... 466

MATERIÁLY

- S t o l i č n á, Rastislava: Ľudia a prírodné prostredie v meniacej sa socioökonomickej situácii..... 470**
B i t u š i k o v á, Alexandra: Betlehemy v rímskokatolíckych kostoloch v okolí Banskej Bystrice..... 477

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOSÝ

- Šesťdesiatnik Ján Kantár (Mojmír B e n ž a)..... 492**
K životnému jubileu PhDr.Michala Hirjaka CSc. (Viera G a š p a r í k o v á)..... 493
Gratulácia Milade Kubovej..... 495
XI.Medzinárodný zjazd slavistov v Bratislave sa skončil (Viera G a š p a r í k o v á)..... 495
Medzinárodná konferencia o ľudovej výrobe a remeslách (Katarína P o d o b o v á)..... 498
Prvé stretnutie Projektu historických a etnologických štúdií Karpatského Euroregiónu (Juraj P o d o b a)..... 501

- Gelem, gelem, lungone dromeja (Zuzana P r o f a n t o v á)..... 502**

RECENZIE-ANOTÁCIE

- Peoples and Cultures (Olga D a n g l o v á)..... 504**
Seljačke obiteljske zadruge (Marta B o t í k o v á)..... 506
Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť (Zora V a n o v i č o v á)..... 507
Jean-Noël Kapferer: Fáma – nejstarší médium sveta (Hana H l ô š k o v á)..... 508
Ročenka Spolku Slovákov z Bulharska 1993 (Zora V a n o v i č o v á)..... 510
O. Holzapfel: Das deutsche Gespenst (Eva K r e k o v i č o v á)..... 511
Ecology and Folklore (Eva K r e k o v i č o v á)..... 512
Ty Ranšpurské zvony zvoňá... (Eva K r e k o v i č o v á)..... 513
Anotácie..... 514

OBSAH 41.ROČNÍKA

CONTENTS

STUDIES

- R a t í c a, Dušan: Values within the Frames of Everyday Culture..... 387**
Z a j o n c, Juraj: Home-made Cloths in the Region of South-West Zemplin (1900-1990)..... 397
S l a v k o v s k ý, Peter: Agrarian Culture and Environment..... 423
L e š č á k, Milan: Ethische Prinzipien des Familienlebens in slowakischen Märchen (in German)..... 448

DISCUSSION

- Interview with Dr.Soňa Švecová (Milan L e š č á k)..... 453**
K e r b e l i t e, Bronislava: The Truth about Man in Folk-Tale..... 460

B e n ž a, Mojmir: The Project of Slavic Ethno-
logical Atlas 466

MATERIALS

S t o l i č n á, Rastislava: People and Natural En-
vironment in the Changing Social and Eco-
nomic Situation 470

B i t u š i k o v á, Alexandra: Chrèches in Roman
Catholic Churches in the Surroundings of Ban-
ská Bystrica 477

HORIZONS

Ján Kantár is Sixty (Mojmir B e n ž a) 492
The Anniversary of PhDr. Michal Hirjak, CSc.
(Viera G a š p a r i k o v á) 493

XIth International Congress of Slavicists ended
in Bratislava (Viera G a š p a r i k o v á) 495

International Conference on Folk Production and
Crafts (Katarína P o d o b o v á) 498

The First International Meeting „Project of His-
torical and Ethnological Studies of Carpathian
Euroregion” (Juraj P o d o b a) 501

Gelem, gelem, lungone dromeja (Zuzana P r o -
f a n t o v á) 502

BOOK REVIEWS – ANNOTATIONS

CONTENTS OF 41 VOLUME

INHALT

STUDIEN

R a t i c a, Dušan: Werte im Kontext der Ände-
rungen der Alltagskultur 387

Z a j o ň c, Juraj: Häusliche Produktion der Tex-
tilien in süd-westlichen Zemplin (1900-1990) 397

S l a v k o v s k ý, Peter: Agrarkultur und die
Umwelt 423

L e š č á k, Milan: Ethische Prinzipien des Fami-
lienlebens in slowakischen Märchen 448

DISKUSSION

Gespräch mit Dr.Soňa Švecová (Milan L e š -
č á k) 453

K e r b e l i t e, Bronislava: Die Wahrheit über
den Menschen in den Volksmärchen 460

B e n ž a, Mojmir: Projekt des Slawischen ethno-
logischen Atlases 466

MATERIALIEN

S t o l i č n á, Rastislava: Menschen und Natur-
umwelt in der ändernden sozial-ökonomischen
Situation 470

B i t u š i k o v á, Alexandra: Weihnachtskrippen
in römisch-katholischen Kirchen in der Umge-
bung von Banská Bystrica 477

RUNDSCHAU

Ján Kantár sechzigjährig (Mojmir B e n ž a) 492
Zum Lebensjubiläum PhDr. Michal Hirjak, CSc.
(Viera G a š p a r i k o v á) 493

XI. Internationaler slawistischer Kongreß endete
in Bratislava (Viera G a š p a r i k o v á) 495

Internationale Konferenz über die volkstümliche
Produktion und Gewerbe (Katarína P o d o -
b o v á) 498

Das erste internationale Zusammentreffen „Pro-
jekt der historischen und ethnologischen Stu-
dien des Karpaten- Euroregions” (Juraj P o -
d o b a) 501

Gelem, gelem, lungone dromeja (Zuzana P r o -
f a n t o v á) 502

BÜCHERBESPRECHUNGEN – ANNOTATIONEN

INHALT DES 41. JAHRGANGES

DOMÁCKA VÝROBA TKANÍN V JUHOZÁPADNOM ZEMPLÍNE (1900-1990)

JURAJ ZAJONC

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Východoslovenské tkaniny tvoria výraznú a veľmi bohatú časť tradičnej textilnej kultúry Slovenska. V porovnaní s jeho západnou a strednou časťou je ich vývoj až do súčasnosti nepretržitý, čo umožňuje sledovať všetky jeho stránky v živom procese. Potvrďuje to výskum realizovaný v štyroch obciach juhozápadného Zemplína¹ i štúdiom materiálov o jeho textilnej kultúre v minulosti. Pretože len málo z nich sa zaoberá charakterom a genézou celej technológie výroby tkanín, venujeme jej v tomto príspevku väčšiu pozornosť.

Odborná historická literatúra poskytuje informácie o výrobe tkanín v Zemplíne najmä od 16. storočia.² V slovenskej časti Zemplínskej stolice mala vždy charakter prevažne domáckej výroby,³ no poznatky o domáckom spracovaní surovín, o tkaní, jeho technológii, organizácii, o druhoch tkanín sú až z konca 19. storočia.⁴ Komplexnejší materiál bol získaný až výskumom začiatkom 50. rokov v NÚ SAV.⁵ Systematické bádanie zamerané na technológiu tkania a sortiment tkanín realizoval koncom 50. rokov ÚLUV.⁶ V 60. rokoch pokračoval výskum v NÚ SAV,⁷ gubárstvom na juhu oblasti sa zaoberala E. Marková.⁸ V rokoch 1971-75 boli v rámci výskumov k Etnografickému atlasu Slovenska (ďalej EAS) zisťované niektoré údaje z textilnej kultúry aj v Zemplíne.⁹ Komplexný výskum ÚLUV-u (1981-86) zahŕňal opäť i tkaniny.¹⁰ Ich celkový charakter a špecifiká v Zemplíne približuje syntetické dielo E. Markovej.¹¹ Bohatý porovnávací materiál zo stredného Šariša z konca 60. rokov obsahuje práca O. Koreňovej.¹²

Podľa E. Markovej bola textilná kultúra východného Slovenska založená na ľane.¹³ Sčasti v súlade s EAS¹⁴ sme zistili, že v skúmaných lokalitách pestovali len konope, čo dokladajú aj historické pramene.¹⁵ Ľan takmer nepoužívali, pretože je s ním viac práce (V). Konope siali od konca apríla do polovice mája každoročne na tie isté časti polí alebo záhrad nazývané *konopňisko* (V), *konopňica* (NŽ). Rodiny, ktoré nevlastnili dostatok pôdy, si ju na konope prenajímali za polovicu úrody. Byle zberali vytŕhaním: v júni po odkvitnutí, príp. už počas kvitnutia samčie rastliny – *biľi konopi*, koncom augusta, začiatkom septembra samičie – *žel'eni konopi*. Tých bývalo viac a po presušení z nich na poli do plachty alebo na dvore na doske *praňikom* (piestom na pranie) obíjali semeno. Potom byle zviazali do *viazanočki*. Väčšie *viazanki* alebo *zjaski* tvorilo 12 *viazanočiek*. Na máčanie, ktoré bolo ďalšou fázou spracovania konopí, používali vykopané jamy, príp. prirodzené priehlbiny v močiari pri obci (V) alebo, čo bolo častejšie, blízky vodný tok (potok, vo VT

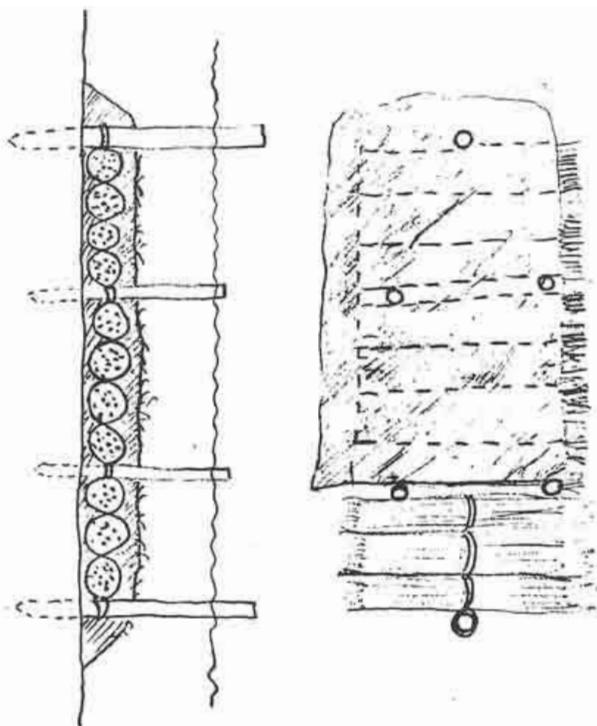
hraničnú riekou Roňava). Najskôr do dna zatĺkli kôl, o ktorý priviazali povrieslom prvú *viazanku*. O ňu priviazali nasledujúcu a keď ich bolo 12 vedľa seba, zatĺkli k poslednej druhý kôl. *Viazanki* ešte upevnili 4 kolíkmi na bokoch, zasypali pieskom, hlinou, prikryli trsmi trávy so zeminou, príp. zaťažili kameňmi (obr. 1). Tým byle klesli na dno, kde *mokli* 2 týždne. Pri máčaní v jamách zväzovali spolu iba 3–4 *viazanki*, ktoré zaťažili kameňmi. Vymáčané konope uvoľnili motykou *rohačkou*, pri brehu ich *viplokali* a potom na voze odviezli domov. Tu ich rozložené v záhrade alebo *popot s'enu* sušili. Po dôkladnom vysušení na slnku odstraňovali drevnatú časť bylí: konope *perše lamali*, potom *še vitrepalo*, čím sa od vlákien oddelilo najviac pazderia. Takto získané *kloče hladili*. Na lámanie a trepanie sa používala *terlica, trepaňica* (VT) na štyroch nohách s jednoduchým nožom. Na nástroji z Veľkej Trne¹⁶ boli v strede horného okraja dosiek tvoriacich štrbinu vyrezané zuby, aby hrubé konopné byle nožu pri lámaní neuhýbali (obr. 2). Na hladenie slúžila *hladnica, terlica na hlad'eňe* s dvojitém nožom a hladkým okrajom štrbín. Tieto práce robili počas teplých dní na tienistých miestach často 2–3 ženy spoločne. Vyhladené *kloče* skrútili *do hlavki*; 24 *hlavok* (alebo aj *harscí*; V) tvorilo jednu *kitku*. Následným česaním zbavili *kloče* zvyšných nečistôt a roztriedili ho podľa dĺžky a kvality vlákna (tab. 1).

Tabuľka 1

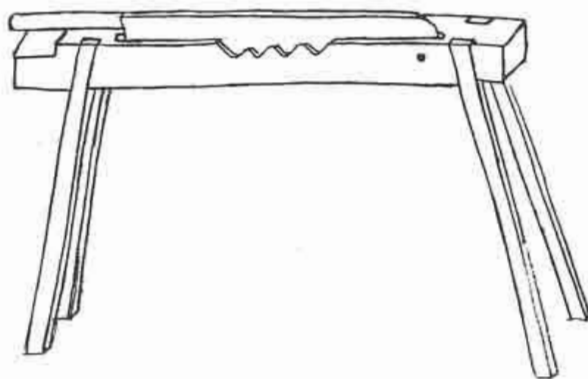
Názvy akostných tried konopného vlákna

obec	1. trieda	2. trieda	3. trieda
NŽ	<i>vlakno</i>	<i>prostredňe</i>	<i>kloča</i>
V	<i>vlakno</i>	<i>odvlakinče</i>	<i>kloče</i>
VT	<i>vlakno</i>	<i>pačesne kloče</i>	<i>korinče</i>
		<i>kloče</i>	
VO	<i>vlakno</i>	<i>odvlakinče</i>	<i>verchovče</i>
		<i>kloče</i>	

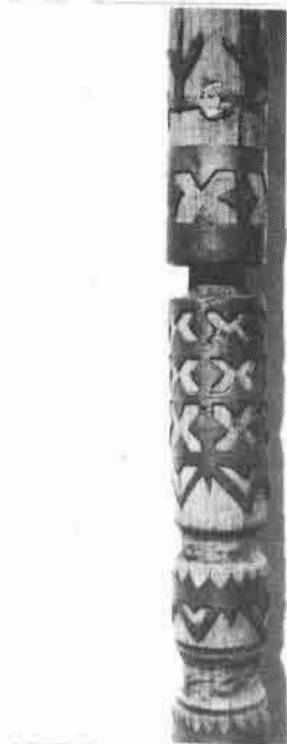
Používaným nástrojom bola *ščec*^{16a} (ružica klincov upevnená na doske) – redšia, na ktorej *rucali na kloče* a hustejšia, na ktorej *rucali na cenše*. Pri česaní bola *ščec* položená vodorovne. Informátorky ojedinele uvádzali, že *i koršenka buľi taki, co še tam vochpalo* (vsunula štet'), *co žena šedzela*¹⁷ (VT). Pri prvom česaní sa v riedkej štetí zachytili najmenej kvalitné vlákna. Priadzu z nich používali na hrubé plátno. Vlákna, ktoré ostali žene v ruke, vyčesala ešte raz na hustej štetí: z priadze zo zachyteného vlákna tkali tenšie plátno. Z najkvalitnejšieho vlákna, ktoré ostalo žene v ruke, robili plátno tenké. Z jednej *kitki* obsahujúcej 24 *hlavok* vyhladeného *kloče* sa vyčesalo 12 *hlavok*, *harsci* najkvalitnejšieho vlákna (*vlakno*), ktoré zviazali do *venca* (vo VT bol *veňec* 12–14–15 *hlavok*). Ostatné *kloče* (názvy jednotlivých tried vlákien pozri v tab. 1) ešte *skubali* (rozťahovali) a formovali do *kudzelki*, ktorú pred pradením pripevnili na *kudzel'* (praslicu). Na pradenie sa používalo *vrecinko*,¹⁸ a to aj po rozšírení kolovratu (*mašinka, motorka, kolovratik*) od konca 1. svetovej vojny (V) do 40. rokov (VT). Ním bolo možné spriať pomerne dobre aj hrubé a nerovnomerné *kloče*, čo bolo prácou zaučujúcich sa 6–7-ročných dievčat. Na kolovrate priadli skúsené priadky, a to iba *vlakno*. Pretože kúpa kolovratu bola pomerne nákladná,¹⁹ rozšíril sa najmä v bohatších rodinách. Používané kolovraty boli stojateho typu.²⁰ Vlákno (*kloče, vlakno*) sa spriadalo z *kudzel'e* (prísadná dvojdielna praslica). Žena sedela na *šidnake*. V nej bola na jednom konci upevnená *paradna palica* zložená z dvoch

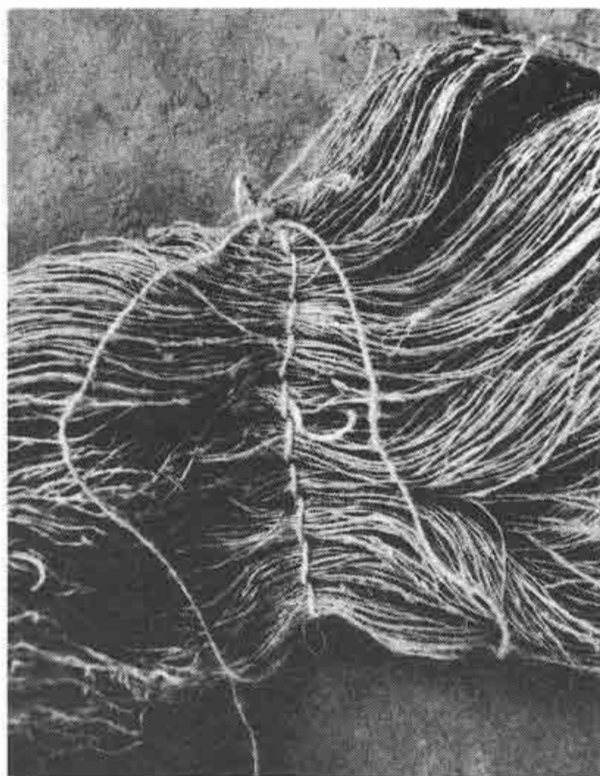
1 Spôsob ukladania konopí pri máčaní v rieke; A – pohľad zhora, B – bočný pohľad (rekonštrukcia podľa rozprávania; Veľká Tŕňa).⁹²

2 Terlica na lámanie konopí (výška 75 cm; Veľká Tŕňa).

3 Praslica – detail výzdoby vylievanej olovom (Veľká Tŕňa; zhotovené v Čerhove, okolo 1934).

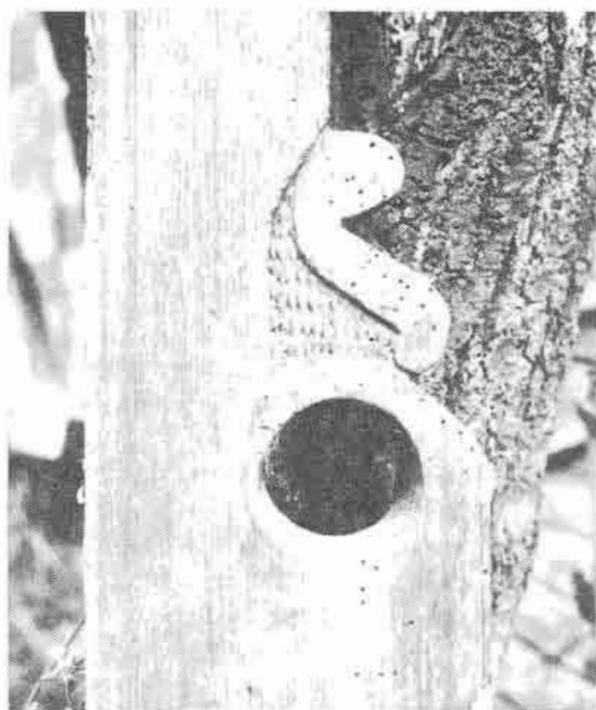
4 Označovanie pásem v pradene (Nižný Žipov).

časť. Pred pradením sa na hornú časť upevnilo omotaním *okrajki* (stužky) vlákno sformované do *kudzelki* alebo *vlákno*. Zachované praslice sú tokárené z tvrdého (napr. z čerešňového) dreva a zdobené vylievaním olovom (*ol'ata kudzel'*; obr. 3). Sú výrobkami tokárov z obcí, no pravdepodobne aj z iných častí Slovenska.²¹ Priadlo sa od jesene do Vianoc. Dievčatá sa stretávali na *priatkoch*, vydaté ženy len u susedov alebo priadli doma. Na priadky chodili dievčatá na *šori*, *radom* každý týždeň, príp. deň (NŽ, VO) k jednej z nich.²² V rámci obce sa delili na *rovne*, *partii*: *mlačí* (15–18 rokov) a *starší* (18–19 rokov do vydaja), ktoré sa stretávali osobitne. Na priadkach, ktoré trvali nie dlhšie ako do jedenásťtej hodiny večer, ich navštevovali chlapci.²³ Priadky v obciach zanikli v období rokov 1940–50. Zákazy priať sa vzťahovali na štvrtok (V), sobotu, príp. len na sobotu večer (*to uš bula ňedzel'a*²⁴), kedy sa driapalo perie a na dni cirkevných sviatkov. Napradená *predza* sa zmotávala do pradien na palicovom *motovidle* dlhom cca 120 cm.²⁵ Množstvo nití v *predzinku*, *predziňe* záviselo od ich hrúbky – čím hrubšia priadza, tým menej *pasem*, ktoré boli základnou jednotkou pri zmotávaní priadze. Počet nití (otočení na motovidlo) v pásme bol rôzny: 34–40 (NŽ, VT), 60 (VT), 66–70 (VO), 100 (Kašov).²⁶ Pásma sa pri motaní zachytávali slučkami z motúza (obr. 4) a v pradene ich bývalo 9–12–15–20. Počet pásom umožnil približne zistiť, koľko tkaniny sa z neho utká.²⁷ Ďalej sa *šara* (nevybielená) *predza zvarala* – bielila pôsobením lúhu z dreveného popola. Najmenej 10–12 pradien (často aj s textíliami z domáceho plátna) vložili do *zvarki* (drevená nádoba kónického tvaru na troch nohách s otvorom v dne).²⁸ Agátový alebo dubový popol zaliali v inej nádobe teplou vodou a po usadení preliali priadzu takto získaným *lúhom*. Ten postupne pretiekol cez otvor do nádoby pod zvráskou. Znova ho ohriali a naliali na priadzu. Postup opakovali celý deň, pričom lúh stále viac ohrievali. Okrem prípravy lúhu samostatne (NŽ, VO) dávali popol buď do plachty položenej na zvráске (V) alebo ním po preosiatí posypali pradená pred uložením (K) a potom ich polievali teplou vodou. Cez noc ostala priadza v zvarke. Na druhý deň ju vyprali v potoku a nechali vonku vysušiť. Pretože *še i vimražilo*, zmäkla ešte viac. Suchú priadzu z pradien *špul'ali na fajfi* – premotávali na veľké drevené cievky zo zvižáčiek (*kolovrat*, *kolotoč*, *kožle*; *drevena maria* – zvižacky na bavlnu v NŽ). Boli zložené z vodorovne sa otáčajúceho latkového kríža s kolmými paličkami na koncoch (*džatki*), na ktoré pradené založili. Na fajfu vloženú do *špul'ara* (potak upevnený na lavičke) poháňaného bičikom²⁹ – *batôškom* (VO), *potingačom* (V) namotali množstvo priadze závislé od jej hrúbky – čím bola tenšia, tým viac pasiem išlo na 1 fajfu. Takto bola pripravená na snovanie.

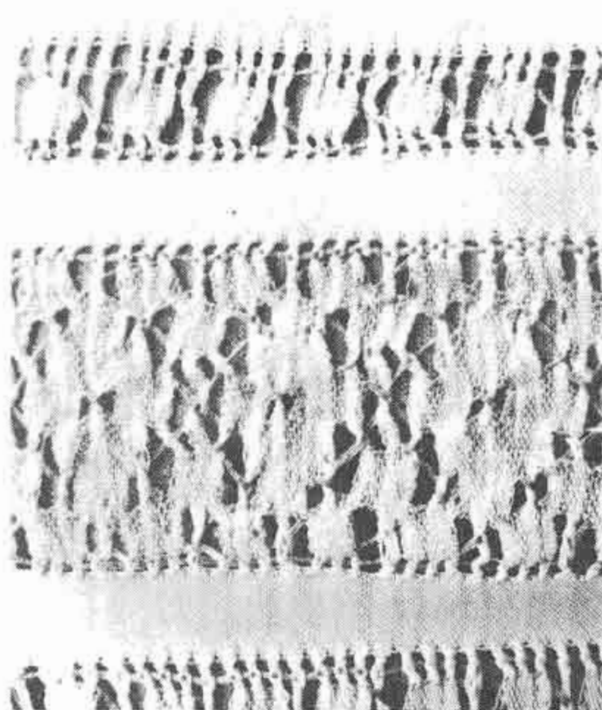
Pestovanie a spracovávanie konopí na priadzu zaniklo v období od konca 2. svetovej vojny do konca 50. rokov aj v súvislosti so vznikom jednotného roľníckeho družstva. Výnimočne pretrvalo u niekoľkých rodín do 60. rokov.

Zo živočíšnych textilných surovín spracovávali v lokalitách v malom množstve ovčiu vlnu a srst' angorských králikov (*angori*), chovaných najmä v 50. rokoch. Súkromný chov oviec bol rozvinutý do vzniku JRD, no chovatelia vlnu zväčša odpredávali. Pri domáckom spracovaní praktizovanom ojedinele ešte v 60. rokoch ju po ostrihaní vyprali, usušili, jednotlivé pramene porozťahovali a spriadli na vretene, príp. na kolovrate. V skúmaných lokalitách ju však používali, rovnako ako srst' angorských králikov, len na pletenie odevných súčastok na ihliciach (svetre, šály).

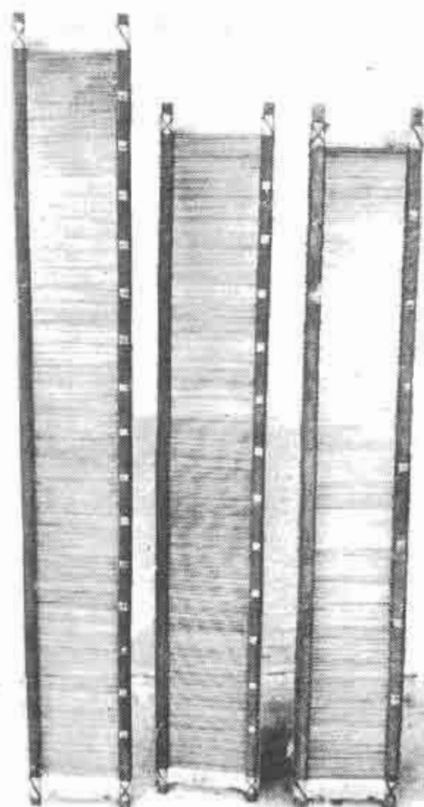
Od začiatku 40. rokov sa používa stále vo väčšej miere kupovaná bavlnená priadza (*pamut*) známa v Zemplíne v domácom tkáčstve od 80. rokov 19. storočia.³⁰ V 1. polovici 20. stor. používali aj kupovanú farebnú vlnenú priadzu na tkanie preberaných vzorov.³¹ V povojnovom období sa začali používať umelé priadze (*lacet*, *hadvab mel'irovani i pl'askaci* a i.) lákavé svojou farebnosťou a leskom. V 70. rokoch sa dostáva do domáceho tkáčstva

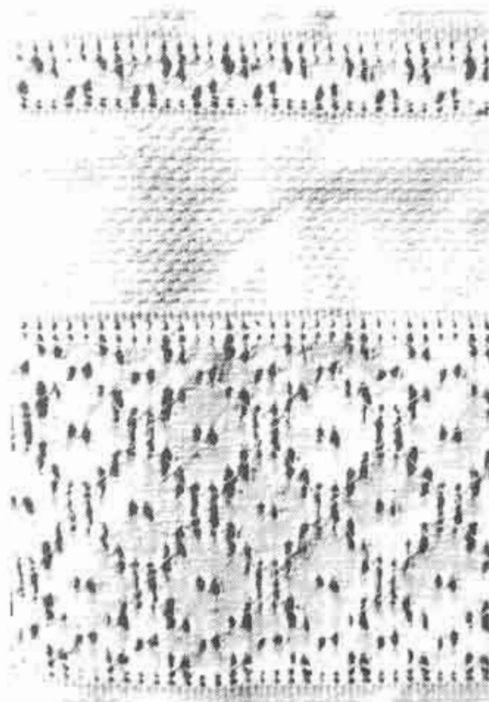
5 Časť zadného stĺpu krosien zdobeného rezbou (Veľaty; 2. pol. 19. stor.).

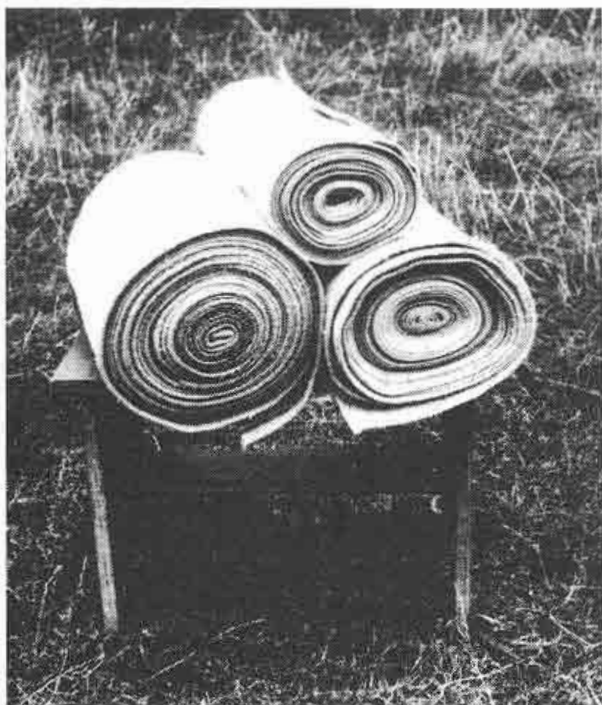

6, 7 Vzory na chlebovke a na obruse tkané ažúrovou a prelamanou väzbou (Veľká Trňa; 1960-70).

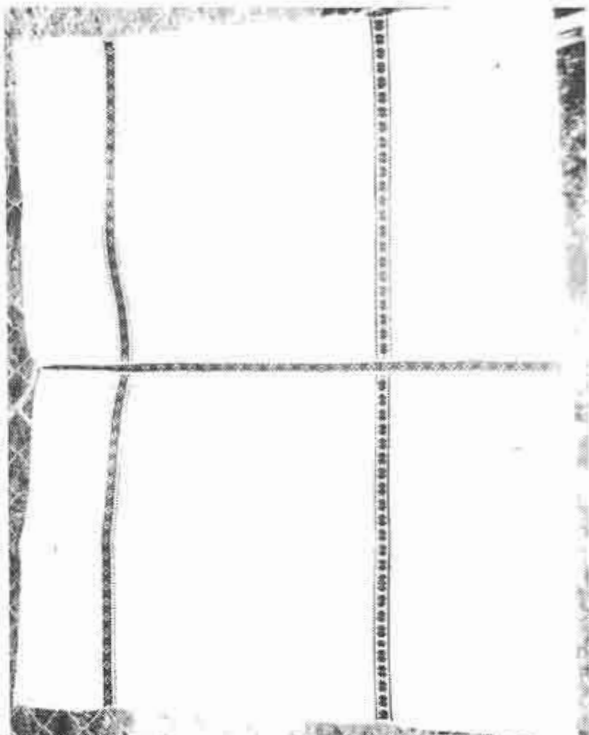

8 Brdá; 16- a 13-pasmové na tkanie tenšieho plátna, 8-pasmové na tkanie plátna na vrecia. Značky na okrajoch vyznačujú počet pásem v brde (Veľaty; kúpené z Gemera (?) v 1. pol. 20. stor.).

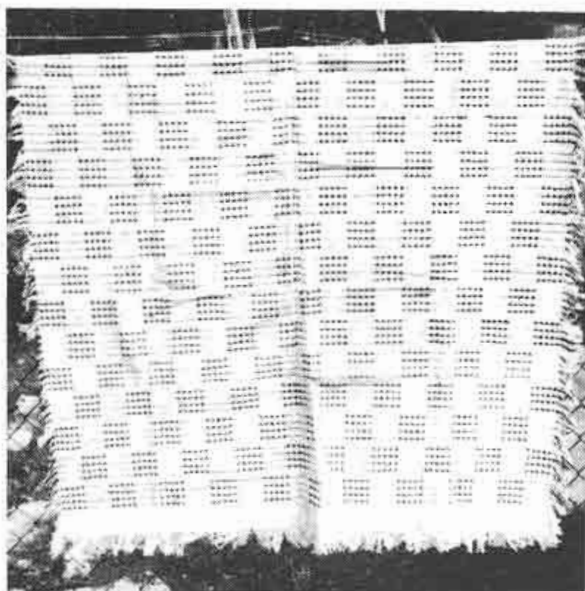

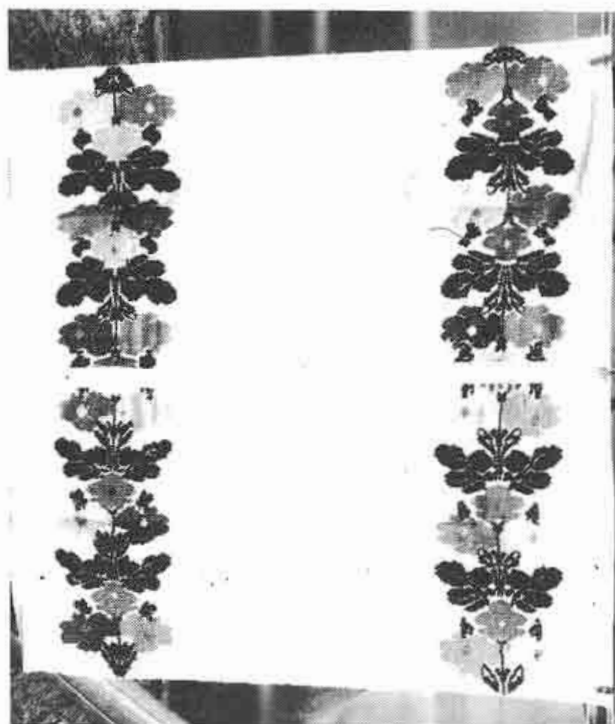
9 Krušky po dĺžke na polovicu zloženého a skrúteného plátna (Veľaty).

10 Bavlnený obrus s preberanými vzormi zošitý z dvoch kusov; v strede na krosnách tkaný preberaný pruh (tkanica) (Veľaty; okolo 1940).

11 Bavlnený obrus so vzorom na láďički tkaným 2. párom nitelnic (Veľaty; tkané v Nižnom Žipove 1950-60).

12 Bavlnený obrus s brožovaným pestrofarebným kvetinovým vzorom; v strede kúpená stuha (Veľké Ozorovce; tkané vo Višňove 1965-75).

chemlonový káblik (*chemlonova volna, kablík*), priadza froté (*frote*) a motúzy z umelých vlákien (*chemlonova šparga*).

Základom budúcej tkaniny je osnova – systém rovnobežných nití určitej dĺžky. *Snuvala, snovala* sa z 10, 12 fájf alebo papierových cievok³² vo *fajfaňici* – stojane, v ktorom sa otáčali na drôtoch alebo prútoch vo dvoch zvislých radoch. Z nej sa viedli nite cez *praňik* (piest s dvoma zvislými radmi šiestich dierok) na *sno vadlá*. V obciach používali krídlové *sno vadlá* (*sno vadlica* – NŽ, VO; *sno val'ňica* – V, VT; *sno vaňica* – V; *sno valka* – V, VT). Jednotkou dĺžky osnovy bola vzdialenosť dvoch zvislých susedných latiek *sno vadla* dlhá 1 m (menšia forma) alebo 1,45 m (väčšia forma) nazývaná ojedinele *scenka*. Väčšou jednotkou bol *znak* (1 otočenie *sno vadiel*, teda 4 *scenki*),³³ nazvaný v jednom prípade aj *s'ena*. Výskyt termínov *s'ena, scenka* nám umožňuje predpokladať, že v oblasti sa v minulosti vyskytoval aj spôsob *sno vania* bez *sno vadiel* na stenách budov, o ktorom sa však v ústnej tradícii iné zmienky nedochovali.³⁴ Dĺžka *znaku* bola 4 m, príp. až 5,80 m (VO). Celá osnova bola zvyčajne dlhá 5–6 *znakov* (20–24 m pri dĺžke *znaku* 4 m).³⁵ Šírka osnovy bola určená celkovým počtom nití zvolenej dĺžky namotaných na *sno vadlo*. Okrem ich zachytávania (ako pri *pasmách* v *pradene*) a počítania bolo nite potrebné deliť po pároch, a tak tvoriť tzv. *niťový kríž* (*kluč*; VT), podľa ktorého sa potom naberali do *nitelníc*. Na obidve činnosti slúžili dve skupiny *klinov* – jedna v hornej a druhá v dolnej časti *sno vadiel*. V obciach sa horné tri *klíny* vsadené do dosky *vodorovne* upevnenej medzi dve zvislé *latky* nazývali *čina*. Dva *koliki, čopi* v spodnej časti *sno vadla* boli vsadené priamo do *vodorovnej latky* jeho rámu.³⁶ Pri *sno vaní* žena rozdelila *palcom* a ukazovákom nite idúce z *praňika* k *čine* striedavo na páry, ktoré položila na dva *klíny* (tu sa tvoril *niťový kríž*). Potom otáčala *sno vadlo* a smerom dolu naň *kládla* *prameň nití* z *praňika* až po dolné *klíny*, pričom sa počet otočení *sno vadiel* (*znakov*) rovnal zvolenej dĺžke osnovy. O dolné *klíny* *prameň* len *okrútila* a postupovala smerom hore. Postup opakovala, až kým *nasnovala* množstvo nití potrebné na šírku *tkaniny* určenú v *pasmach*. V obciach sme zistili dva spôsoby ich počítania. Základom bol vždy *prameň* 10 alebo 12 nití, s ktorými žena *snovala*. Napr. na *tkaninu širokú* 55–60 cm treba 600 *osnovných nití*. Pri spôsobe počítania, ktorý je podľa *informátoriek* starší a používaný len pri *sno vaní* z domácej alebo bielej bavlnenej *priadze*, bolo v 1 *pasme* 60 párov (120) nití, celá osnova mala 5 *pasem*. Na zjednodušenie sa totiž spočítavali na *dolných klínoch* dvojice *prameňov nití*, ktoré tvorili *pramňatko* (NŽ), *pramiatko* (VO), *premiáčko* (NŽ)³⁷:

(pri *sno vaní* s 10-timi *niťami*):

10 nití x 2 = 1 *pramiatko* (20 nití)

1 *pramiatko* x 6 = 1 *pasmo* (120 nití)

(pri *sno vaní* s 12-timi *niťami*):

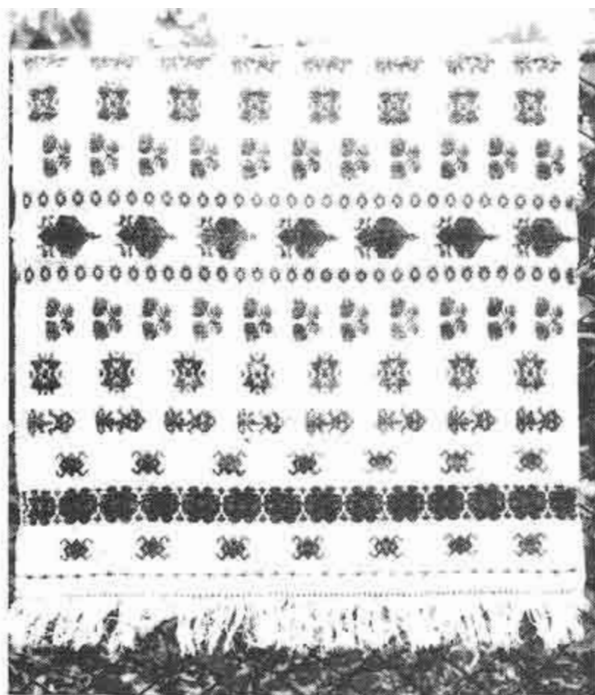
12 nití x 2 = 1 *pramiatko* (24 nití)

1 *pramiatko* x 5 = 1 *pasmo* (120 nití)

a potom

1 *pasmo* x 5 (6; 7; 7,5;) = 600 (720, 840, 900) nití v osnove.

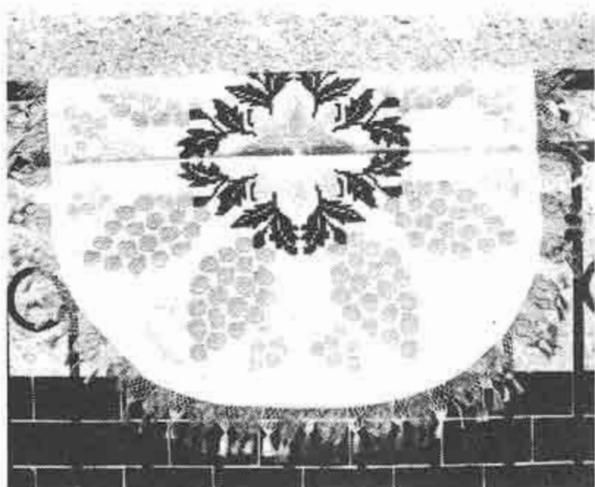
Je zaujímavé, že názov *plátna* odvodený od počtu *pasem* sa neurčoval podľa ich množstva v osnove, ale podľa ich počtu v *brde*, do ktorého sa osnova naberala. Šírka *brd* sa určovala tiež v *pasmach* (tak korešpondovala s mierami šírky osnovy), do ktorých sa *navliekalo* po 30 párov (60) nití. Tak sa osnova *nasnovaná* na 5 (6) *pasem* po 120 nití

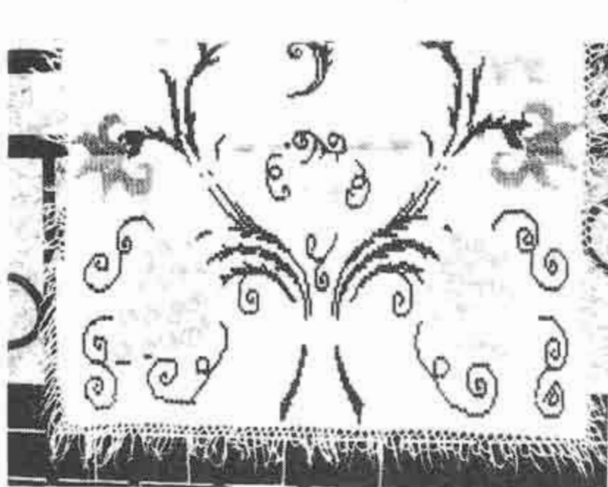
13 Bavlnená chlebovka s červeným preberaným a brožovaným dekorom (Veľaty; tkané v Nižnom Žipove 1930-50).

14 Chlebovka so vzormi ruží súmernými podľa vodorovnej osi (Veľaty; tkané vo Vojčiciach 1940-45).

15 Oválna chlebovka so vzorom hrozno s viazanými strapcami po obvode (Veľké Ozorovce; tkané v Sečovciach okolo 1945).

16 Chlebovka na pasku používaná aj ako prikrývka na stôl zhotovená podľa predlohy V. Kudlakovej z Veľkých Ozoroviec (tkané v Sečovciach okolo 1945).

nabrala do 10 (12) *pasem* brda po 60 nití a plátno sa nazývalo *džešatňica* (*dvanásňica*) ap. Druhý spôsob počítania je podľa informátoriek novší a rozšírený v súvislosti s tkaním handrových pokrovcov^{37a} na viacfarebnej osnove.³⁸ V menšej miere sa používal aj pri snovaní plátna z priadze jedného druhu (najmä z bavlnenej). Pretože sa pramene na dolných klinoch spočítavali po jednom, bolo v *pasme* 30 párov (60) nití:

(pri snovaní s 10-timi nitami)
10 nití x 6 = 1 *pasmo* (60 nití)

(pri snovaní s 12-timi nitami)
12 nití x 5 = 1 *pasmo* (60 nití)

a potom:

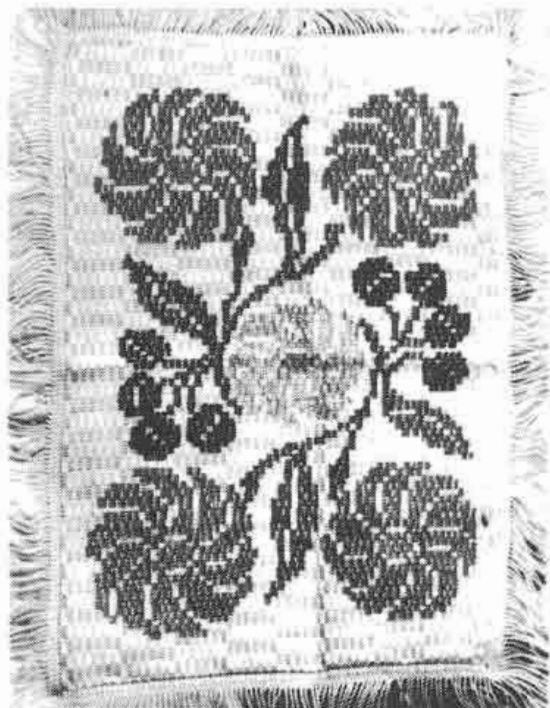
1 *pasmo* x 10 (12, 14, 15) = 600 (720, 840, 900) nití v osnove.

Šírka osnovy závisela od účelu tkaniny: na vrecia sa snovalo 8–9 pásem, na obrusy 14–15 pásem ap. Po nasnovaní dolný koniec osnovy i horný nitový kríž podviazali a od vrchnej činy ju skladali zo snovadiel. Jedna osoba ich pridržovala a snováčka tvorila z osnovy *lanc* alebo *kľuč* (V, VT) tak, ako sa tvorí retiazka háčkováním. Musela dávať pozor na tot kľuč, že bi še nežamknuť³⁹ – nezmotal tak, že by sa pri navíjaní na krosná nedal uvoľniť. V čase výskumu bola v každej obci jedna žena vo veku 60-70 rokov, ktorá pripravovala osnovy aj pre iné tkáčky z vlastnej i okolitých obcí. Okrem nej ešte žijú 1-2 staršie ženy, ktoré však už nesnovajú.⁴⁰ Snováčky pripravujú osnovu doma. Zriedkavo snovajú u objednávateľky (V), u ktorej však takmer vždy pomáhajú pri navíjaní osnovy na krosná, príp. aj pri naberaní do nitelníc. Odmena za prácu bola dávnejšie naturálna, súčasne snováčky dostávali vždy len peniaze.⁴¹

V lokalitách sa používajú dva typy krosien: *cali krosna* (s lavicou) a *polovki* (bez lavice).⁴² Zachované exempláre sú výrobkami miestnych stolárov a kolesárov z prelomu 19.-20. stor. vyrobené z dubového, menej bukového dreva (obr. 5). V 70.-80. rokoch si 2 zo skúmaných tkáčok dali upraviť krosná, aby mali dva návoje potrebné na tkanie tkanín s osnovným vlasom.

Osnova sa navíjala na zadný návoj krosien pomocou *branki* (rad drevených zubov vsadený do latky, prekrytý zvrchu druhou voľnou latkou). Koniec osnovy navlečený na paličku upevnili do žliabku v návoji. Pramene alebo *pramiatka* nití založili medzi zuby *branki* a uzatvorili ju. Jedna osoba osnovu uvoľňovanú z *kľuča* napínala a ďalšia otáčala návoj pomocou *psa* (drevený hriadeľ). Súčasne tretia držala *branku*, ktorú krížila stále viac vzhľadom k návoju. To preto, aby mala navinutá osnova šikmé okraje. Po navíjaní mala osoba napínajúca priadzu v *kľuči* vyskočiť, že bi skoro zešlo (VZ),⁴³ rýchlo sa utkalo. Do nitového kríža založili *cipki* a osnovu navliekali do *nečelňíc*. Vyrábali ich ešte začiatkom 70. rokov doma na *krošenkach* (vodorovný rám na štyroch nohách s palicou v strede na viazanie ôk) z domácej súkanej alebo kúpenej priadze (motúzy) upravenej voskovaním. Šírka nitelníc a počet očiek v nich sa udával tiež v *pasmach*. Vyrábali sa najmä nitelnice na tkanie kepru (spolu 4; každá mala 5-6 pásem po 30 očiek), ktoré boli redšie ako nitelnice na plátno (2 a každá mala 12-14 pásem).

Od spôsobu náberu a počtu nitelníc bola závislá väzba tkaniny. Pre skúmané obce, tak ako pre celú východnú časť Slovenska platí, že sa vyznačujú širokou škálou väzieb. Väzby (spôsob kríženia osnovných a útkových nití v tkanine) boli tvorené buď len nitelnicami alebo nitelnicami a dvíhaním s prípadným použitím dosky.⁴⁴ Nitelnicami tvorené väzby,

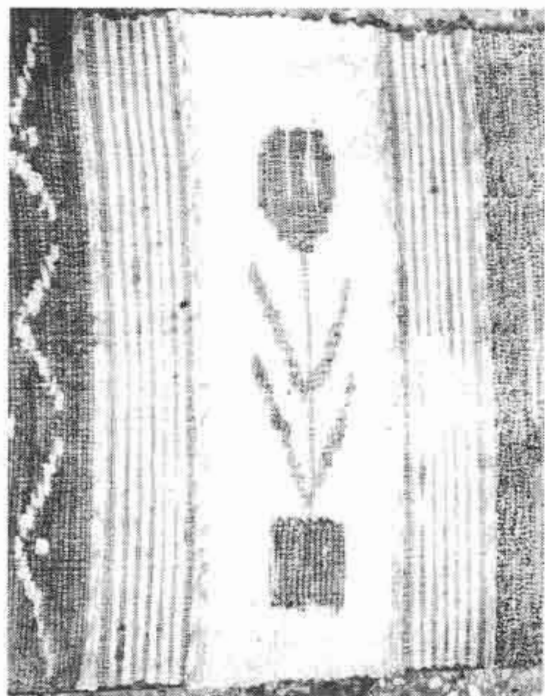
17 Chlebovka, ktorú podľa vlastnej predlohy tkala V. Kudl'aková z Veľkých Ozoroviec v r. 1970-85.

18 Chlebovka tkaná „novou väzbou“ s chemlo-novým útkom: vzor ružički (Veľké Ozorovce; 1986-87).

19 Presceradlo na poscel s bohatým brožovaným dekorom; v strede (vodorovne) doma tkaná vložka (Veľké Ozorovce; tkané vo Vojčiciach 1925-50).

20 Pokrovec so vzorom tul'ipan utkaným vkladá-ním farebných kúskov handier (Veľké Ozorovce; okolo 1967).

ktoré sme našli použité v skúmaných tkaninách boli: plátňová (*na prosto, na rovno*), keprová väzba (*drel'ich, menej dril'ich*), jeden druh piku (*cvel'ich*),⁴⁵ ojedinele rips,⁴⁶ väzby tkanín s kockami rozličnej veľkosti a usporiadania [*na kocki, na kocočki, na ládički*] (obr. 11); kocky cez 2 nite až po 6-8 nití v pásoch alebo v šachovnici],⁴⁷ skupina väzieb, ktoré informatorky vedeli len vymenovať bez bližšieho opisu – *na magočki*,^{47a} *na rozmajrinki, na napatkovo, dol'inkovane*,⁴⁸ ďalej netradičné väzby tkanín s krytou osnovou⁴⁹ a väzba tkaniny s vlasom z osnovy.⁵⁰ Ich používanie sa v období 1900-1990 menilo (tab. 2). Na tkanie sa používali najčastejšie 4 nitel'nice. Kým sa tkával keper, bol najčastejší náber 1-3-2-4. Umožňoval tkať plátno (po zviazaní 1,2 a 3,4 nitel'nic), ľavosmerný a pravosmerný keper,⁵¹ *cvel'ich* i rips. Ďalšie spôsoby náberu do nitel'nic (napr. 4-1-4-1-3-2-3-2) umožňovali tkať kockované alebo „iné odvodené väzby“ a súčasne plátňovú väzbu, ktorá tvorila ich základ. Špeciálny druh náberu do 4 nitel'nic majú tkaniny s „novými väzbami“.⁵² Tkanie na osnove z domácej priadze v dvoch nitel'niciach (*dvojički*) bolo zriedkavejšie, pretože sa v nich zle tvoril živ. Rozšírilo sa s používaním bavlnenej osnovy. V dvoch nitel'niciach sa tkali aj handrové pokrovce.

Pri tkaní s použitím dvíhania a dosky táto nahrádzala ďalšiu nitel'nicu. Oproti nemenosti náberu jednej osnovy do nitel'nic umožňuje širokú variabilitu v tvorbe väzieb, najmä vzorovacích, priamo v procese tkania. Zistili sme, že týmto spôsobom boli tkané: jeden druh piku,⁵³ pásy kociek zo stĺpikov voľných útkových nití fixovaných v plátňovej väzbe tkaniny, preberané⁵⁴ (od jednoduchých kockovaných cez geometrické rôzne zložité vzory až po naturalistické florálne, zriedkavo i zoomorfne motívy) a brožované⁵⁵ (od jednoduchých motívov medzi preberanými pásmi až po bohaté kvetinové vzory) tkaniny. Dvíhaním bola tkaná aj ažúrová a prelamovaná väzba, ktorú možno označiť za špecifikum tejto časti východného Slovenska^{55a} (obr. 6, 7).

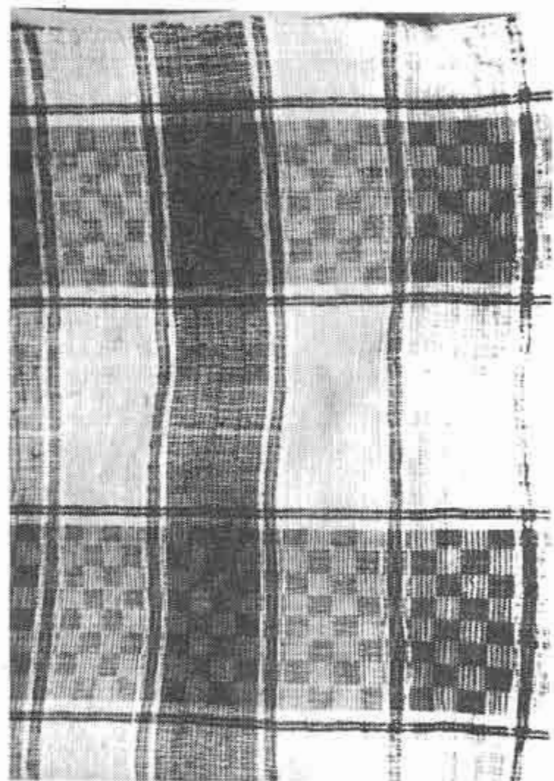
Po nitel'niciach sa osnova nabrala do *barda* (obr. 8). Jeho veľkosť a hustota závisela od hrúbky osnovy. Riedke brdá mali šírku 8-10, husté 12-14-15 *pasem*.⁵⁶ Do pasma sa navlie-

Tabuľka 2

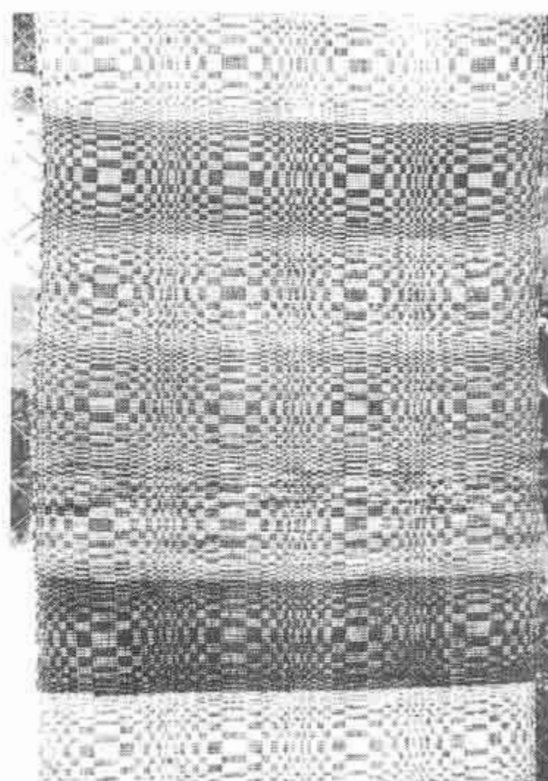
Väzby používané v tkaninách v obd. 1900–1990 (pokús o technologicko-chronologické členenie)

		1900					1950		1990	
tvorba väzby	názov väzby									
nitel'nice	plátno	X	X	X	X	X	X	X	X	
	keper	X	X	X	X	X	x	x		
	rips								x x	
	pik 4-nitový				x	x	X	X	?	
	kocky	X	X	X	X	X	X	x	x x	
	„iné odvodené väzby“	X	X	X	X	X	X	x		
	tkanina s osnovným vlasom								x x	
	„nové väzby“							x x		
nitel'nice a dvíhanie	ažúrová väzba				x	X	X	X	X	
	pik 6-nitový				x	x	X	X	?	
	preberanie	X	X	X	X	X	X	x	x x	
	brožovanie	x	x	x	x	x	X	X	X X	
	tkanina s útkovým vlasom								x x	

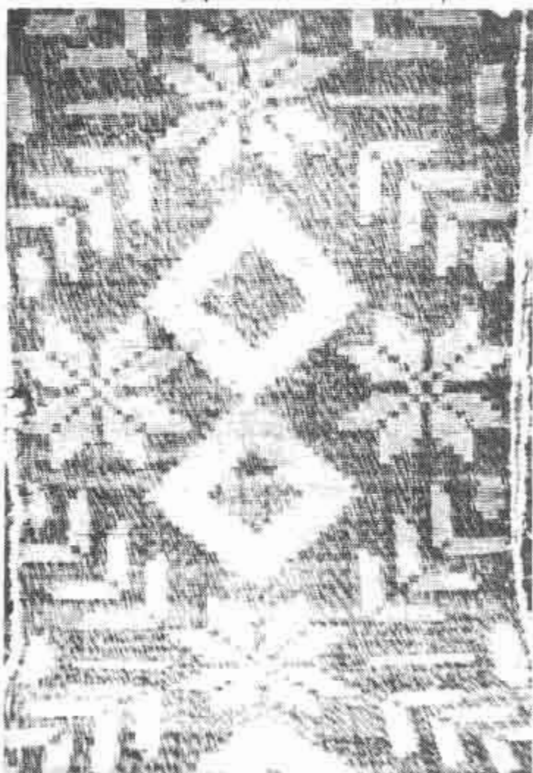
veľkosť písmena – intenzita výskytu, ? – nezistené

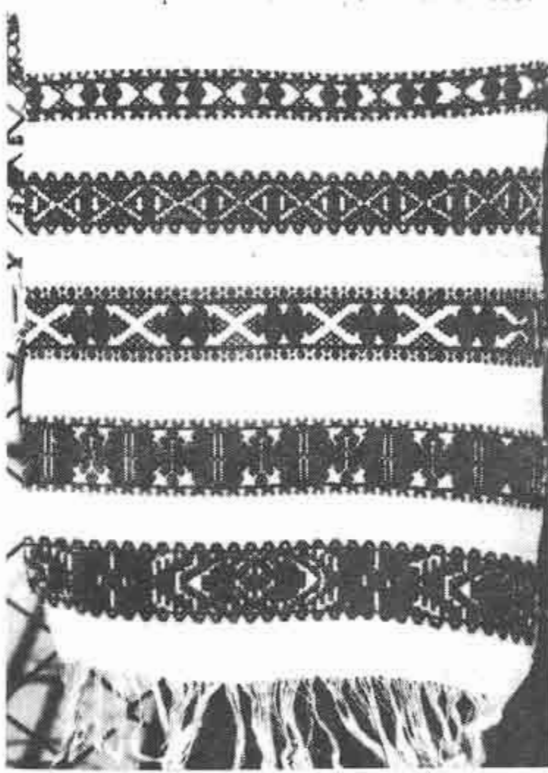
21 Handričkový pokrovec (Nižný Žipov, 1992).

22 Pokrovec kapustovo (Veľaty; okolo 1980).

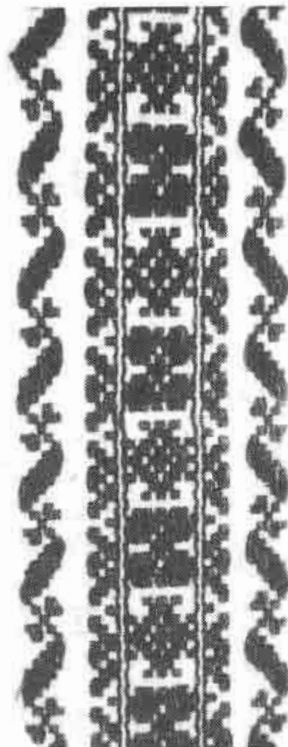
23 Pokrovec s chemlonovou osnovou a útkom z umelého lyka s preberaným vzorom (Veľké Ozorovce; okolo 1970).

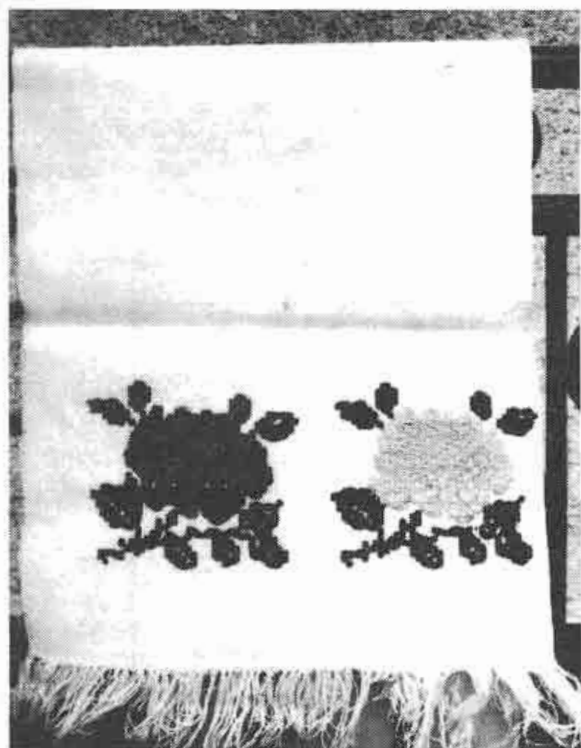
24 Družbovský ručník s preberanými vzormi – pismami (Nižný Žipov; okolo 1918).

25 Družbovský ručník s preberanými aj brožovanými vzormi (Nižný Žipov; okolo 1930).

28 Preberaný vzor na obruse (Veľaty; okolo 1950).

26, 27 Družbovské ručníky, ktoré do Veľkých Ozoroviec priniesli zo svadby z okolia Košíc (tkané 1950-75).

kalo 30 párov (60) nití, pri tkaninách s „novými väzbami” a s osnovným vlasom len po 30 nití. Ešte i dnes používajú tkáčky brdá s trstinovými trstami, ktoré kupovali od priekupníkov (vo VT z okolia Zvolena). Nabratá a navlečená osnova sa priviazala k strapcom *spuščanki* (*dluhe platno a ku koncu malo toti rojti*⁵⁷) navinutej na dolnom návoji a začalo sa tkať. Útok bol namotaný na cievke z bazy uloženej v *čolnoku*. Cievky *špulali* na *špulare*. Pásky nastrihaných handier, ktoré tvoria útok v pokrovcoch, namotávali na prúty alebo na latky so zárezmi na koncoch. Pred začatím tkania zvykla žena povedať: *Božičku, pomôš!* (VT).⁵⁸ Pri tkaní čisto bavlnených tkanín používali na ich rozťahovanie po šírke pred brdom *rospinki* (V, VT), *špirkutki* (NŽ) (rázpinka). Osnova z domácej priadze sa natierala škrobom, aby sa nite nechlpili. Používali na to zmes múky a vody – *odmásku z muki, mačanku* (V) alebo *obrini z haluškov*, príp. kúpený *krochmal skľepski* (NŽ), ktoré nanášali kefami. Tkalo sa v období od Vianoc, príp. Nového roka do začiatku pôstu, do Veľkej noci. Pri tkaní si ženy pomáhali len v rámci rodiny. Keď jedna sedela za krosnami, druhá jej pripravovala cievky, posúvala ciepy, dvíhala dosku pri tkaní vzorov, varila ap. Za deň bolo možné utkať 1 *znak* hladkého plátna. Zákaz tkať sa vzťahoval na sobotu večer, lebo *slunočko zašlo, to už je neždeľa!* (VT)⁵⁹ a na sviatočné dni. Chyby, ktoré sa objavovali v tkaninách, boli spôsobené zlým náberom do nitel'nic [*cap* (VT), *drabina* (NŽ) – stĺpec voľných útkových nití na povrchu kepru] alebo nesprávnym stúpaním na podnože [*drabina* (VT), *skac* (NŽ) – voľné osnovné nite v riadku].

Základným sortimentom tkanín bola metráž v plátrovej (*prsto platno*) alebo v keprovej väzbe (*drel'ichovo platno*). Vyrábala sa zo všetkých druhov domácej priadze a z bavlny. Druh a kvalita plátna určovali jeho ďalšie použitie (tab. 3). Plátno bolo nezdobené. Len vrecia mali v strede osnovy jeden, dva modré alebo červené pružky. Slúžili ako vlastnicke znaky v mlyne, pri požičiavaní vriec ap. Pásky plátna na ponvy bývali nepravidelne pretkané červenými pružkami. Všetky druhy plátna sa upravovali bielením, a to hneď po Veľkej noci. Plátno namočili, rozložili na trávu (najčastejšie v záhrade) a po uschnutí znova poliali. Po druhej svetovej vojne pridávali do vody na bielenie *soudu* (só-

Tabuľka 3

Druhy plátna a ich využitie (obdobie 1900–1950)

druh textílie	plátno		
	hrubé	tenšie	tenké
plachta trávna	P K		
ponva	P K		
vrece	P K		
kapsa plátenná	P K	p k	
plachta postelná		P K	p k
gate			P
nohavice		K	K
košeľa			p K
košielka			P
podolok			P

P - plátňová väzba K - keprová väzba
veľkosť písmena - intenzita výskytu

du) (VO). Plátno bielili z jednej strany viac, aby malo rub a líce. Po usušení sa zložilo po dĺžke a skrútilo do *krušku* (obr. 9). Z plátna šili hospodárske, bytové a osobné textílie.⁶⁰

Hospodárske textílie. *Plachcina* (trávna plachta) bola zošitá z dvoch kusov 10-ného plátna so štyrmi *trakmi* prišitými na rohoch. *Poňva* (ponva) zošitá zo 4 kusov 9-pasmového plátna mala rozmery cca 4x4 m. Používali ju do vozov pri zväzaní obilia, na jeho sušenie, mlátenie fazule, rozkladali ju pod mláčačku ap. *Mech* (vrece) zošitý z dvoch samostatných alebo jedného preloženého kusu 8 – 9-pasmového plátna mal rozmery cca 60x110 cm.⁶¹ *Tarišňu, tarišenku* – kapsu z plátna s jedným trakom na plece používali kosci na nosenie nástrojov, deti na knihy do školy, na transport plodov ap. Trávne plachty, vrecia a ponvy boli ešte pred 2. svetovou vojnou súčasťou výbavy.

Bytové textílie. *Plachta na slamu, plachta na poscel'* (postel'ná plachta) používaná na zakrývanie slamy v posteli, neskôr slamníka alebo matracov bola zošitá z dvoch kusov 10 – 12-pasmového plátna.

Osobné textílie.⁶² Muži nosili plátené *gači* (spodné gate), *nohauki* (nohavice) a *košul'u* (mužská košeľa). Súčasťou odevu žien bol *podolok* (plátená súčasť pokrývajúca spodnú časť tela), *košul'ku* (plátená súčasť pokrývajúca hornú časť tela).^{62a} Výroba plátna z domácej priadze takmer úplne zanikla začiatkom 70. rokov (tab. 4).

Tabuľka 4

Tkanic jednotlivých druhov plátna 1900–1990

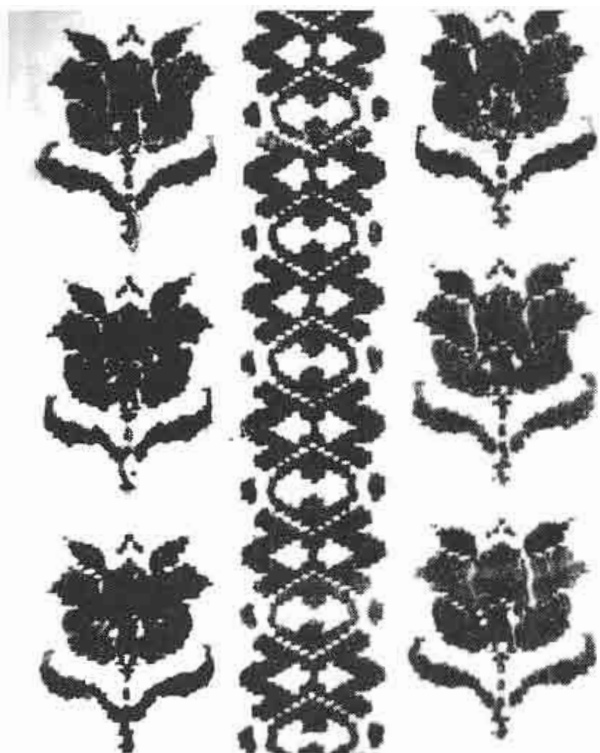
	1900				1950				1990
plátno									
hrubé k	X	X	X	X	X	x			
tenšie k	X	X	X	X	X	x			
tenšie k-b	?	?	x	x	X	X	X	x	
tenké k	X	X	X	X	X	x	x		
tenké k-b	?	?	x	x	X	X	X	x	
b	x	x	x	x	X	X	X	X	

k - konope b - bavlna

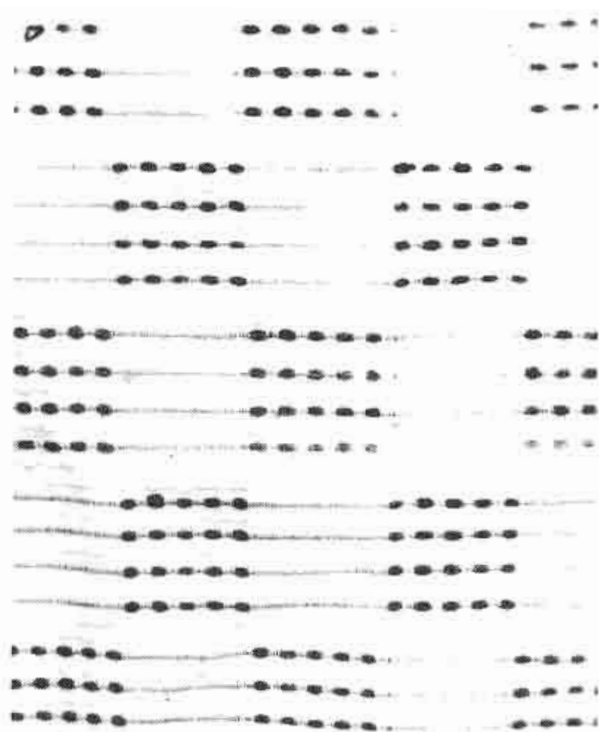
veľkosť písmena - intenzita výskytu, ? - nezistené

Druhú časť sortimentu tvorili tkaniny s konkrétnym účelom, rozmerom a výzdobou, na čo prihliadali už pri ich tkaní. Boli to zdobené bytové textílie (niektoré s obradovou funkciou) a niektoré textílie osobné. V období 1900-1990 prešli vývojom ako skupina, tak i jednotlivé druhy – niektoré zanikli, iné zmenili výzdobu, účel, formu, objavili sa i nové tkaniny (tab. 5).

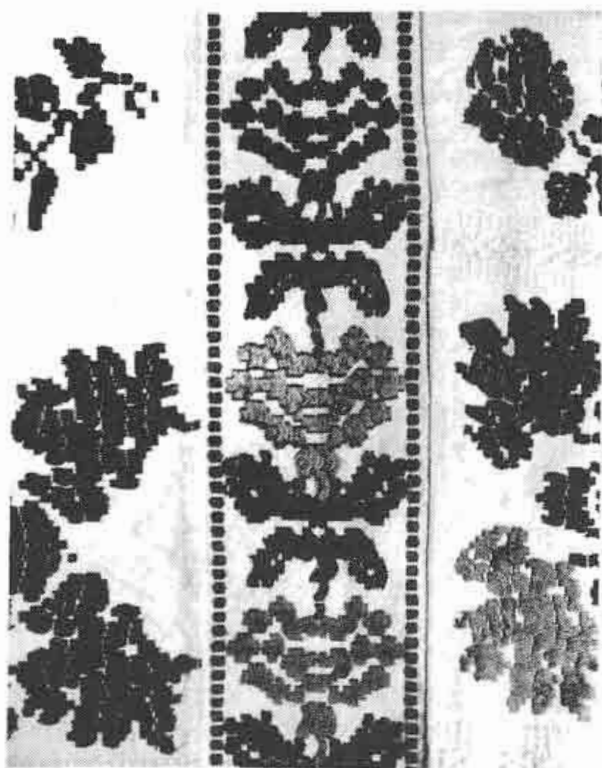
Bytové textílie. Na utieranie tela sa používali *uciraki, ručníki* z domácej priadze (*to buľi na každi dzeň*)⁶³, príp. s bavlnenou osnovou. Boli zdobené pruhmi v osnove (*smuški na kraj; V*), v útku alebo kockami vytvorenými ich krížením. Ešte po 2. svetovej vojne boli súčasťou výbavy. Podobne boli zdobené aj *ucerki, utěrki* tkané až po 2. svetovej vojne. Bohatú skupinu tvorili *partki* (obrusy)⁶⁴ používané na zakrývanie stola, príp. na nosenie bremena (*partok na zajdu*), ojedinele druhotne použité na *plachcinu*. Boli zošité z dvoch pásov 12 – 14-pasmového plátna priamo alebo spojovacou tkanicou domácej alebo továrenskej výroby (obr. 10). *Partok* patril k najviac zdobeným textíliám a možno na ňom sledovať vývoj zdobných techník – od jednoduchého kockovania (obr. 11), cez prebera-

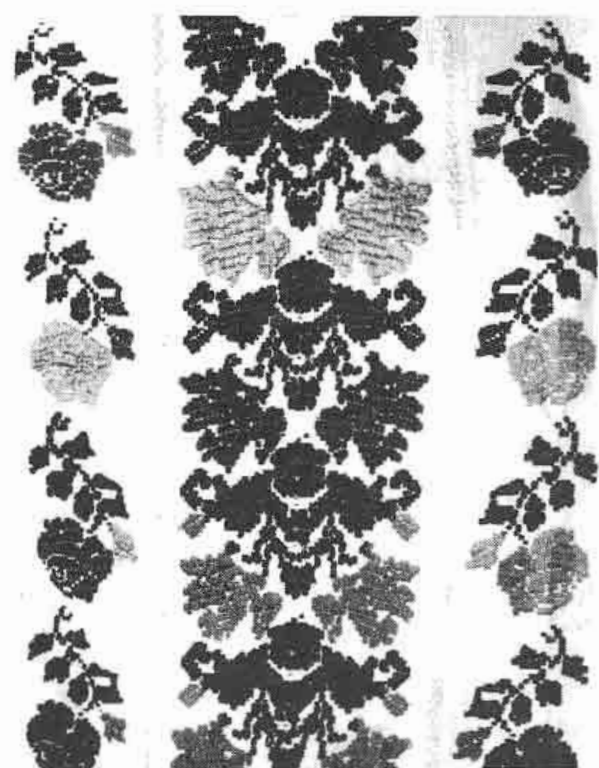
29 Preberaný vzor na obruse (Veľaty; tkané vo Vojčiciach 1900-25).

30 Vzor na lád'ički (detail obr. 11).

31, 32 Brožovaný vzor na tkanej vložke a časť výzdoby presceradla na poscel (detail obr. 19).

Tabuľka 5

Sortiment vzorovaných tkanín 1900–1990

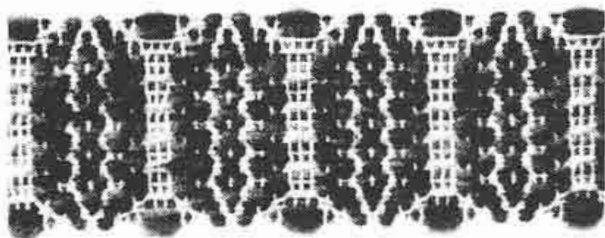
tkanina	1900				1950			1990	
uterák	X	X	X	X	X	X	x		
utierka				?	x	X	X	x	?
obrus	X	X	X	X	X	X	X	X	X
chlebovka	X	X	X	X	X	X	X	X	X
dekoračná prikrývka							x	X	X
obliečka	X	X	?						
prikrývka na posteľ			?	X	X	?			
záclona					x	x			
pokrovce s pásmi				X	X	X	X	X	
pokrovce s kockami					x	X	X	X	X
pokrovce preberané								X	X
chemlonová guba								X	X
pôlka	X	X	X	x	?				
kútna plachta	X	X	x	?					
družbovský ručník	X	X	X	X	X	x	?		
plachta pre mŕtveho	x	x	x	?	?				

veľkosť písma – intenzita výskytu, ? – nezistené

nie, tkanie ažúru a prelamovania, plastických „iných odvodených väzieb“ až po brožovanie (obr. 12). Ešte do 60. rokov boli obrusy súčasťou výbavy. Ich počet dosahoval aj 40 kusov (VT). *Chlebovka*, *hlebovka* je charakteristickou východoslovenskou textíliou. Používa sa na zakrývanie košíka s veľkonočnou *paskou*, príp. košíka s jedlom od kmotry pre novorodičku. V 50.-60. rokoch dávali v niektorých rodinách chlebovky aj ako súčasť odmeny kuchárkam za pomoc na svadbe (VT). V posledných 20 rokoch sa používa aj ako dekoratívna prikrývka (nazývaná aj *dečka*, *chustočka*), ktorá sa postupne odčlenila ako samostatný druh. Chlebovka zmenila tvar i výzdobu – z pôvodne štvoruholníkovej (*štiruhlastej*) na oválnu a okrúhlu textíliu zdobenú okrem tkania aj viazanými alebo prišitými strapcami⁶⁵ (obr. 13-17). Tkaná je aj „novými väzbami“ z chemlonu a bavlny (obr. 18). *Periňanki* (obliečky na periny) súčasná generácia tkáčok už netkala, poznajú ich len z používania v mladosti. Staršie boli pravdepod. keprové bavlnené na domácej osnove s červenými pásmi (*proste s cenku smušku*), od začiatku 20. stor. plátňové zdobené preberaním.⁶⁶ *Presceradlo na posceli* (prikrývka na posteľ) bolo zošité z troch častí. Jedna z krajných častí, viditeľná pri zakrytí nastlaných perín, bola bohato zdobená preberaním a brožovaním (obr. 19). Ich používanie pravdepod. súvisí aj s ústupom využitia kútnych plachiet, ktoré sa na tento účel tiež používali.^{66a} Prikrývky robili aj zošíváním pôlok.⁶⁷ Po druhej svetovej vojne tkali z lacetu prelamovanou technikou záclony (*firhangji*).⁶⁸ Od 70. rokov začali tkať prikrývky na sedací nábytok „novými väzbami“ s chemlonovým alebo s froté útkom (V, VO), s útkovým i osnovným chemlonovým vlasom nazývané *bunda s kablika* (V), *gubate* (VO). Tradičná výroba vlnených gúb s útkovým vlasom v obciach rozvinutá nebola.⁶⁹ V posledných 20 rokoch sa však na východnom Slovensku rozšírilo tkanie „chemlo-

34, 35 Predlohy na vzorovanie tkanín a výšiviek, ktoré nakreslila V. Kudl'aková z Velkých Ozoroviec; vzory na d'ordínovo pupci a d'ordíni (vznik 1950-70) a kl'ínčeki (1945-65).

33 Časť vzoru na chlebovke s chemlonovým útkom v „novej väzbe“ (Velké Ozorovce; 1986-87).

nových gúb”.⁷⁰ Výroba „gúb” s osnovným vlasom na krosnách s dvoma návojmí je technologickým novotvarom. Samostatnú skupinu bytových tkanín tvoria *pokrovci* (handrové pokrovce). Ústnymi informáciami sú doložené z obdobia, keď ich tkali matky dnešných 60-70 ročných žien. Vtedy mali osnovu z hrubej konopnej priadze, útok tvorili farebné pásy (*pisma*) nastrihaných handier. Používali sa na zakrývanie slamy v posteliach, na prikrývanie pri spaní, menej ako podlahová textília. Použitie jednofarebnej osnovy pretrvalo pri tkaní pokrovcov so vzormi tvorenými vkladáním farebných kúskov handier (obr. 20). Až generácia dnešných tkáčok začala koncom 30. rokov tkať pokrovce s farebnou bavlnenou osnovou. Najskôr tvorili farebné nite len pásy krížiace sa s farebnými pruhmi handier. Začiatkom 50. rokov začali tkať pokrovce v dvojfarebnej osnove nabratej do nitelnic tak, že tvoria kockované vzory.⁷¹ Najznámejší je *kapustovo, na kapusti* (obr. 22). Začiatkom 70. rokov začali používať na osnovu aj rôznofarebný chemlon, ktorý zatkávali motúzmi⁷² z prírodných, neskôr umelých vlákien (umelé lyko). Vzorovali aj preberaním bez opakovania prebratých motívov pomocou dosky, pri ktorom nepoužívali samostatný vzorovací útok, ale vzor tvorili farebnou osnovou.⁷³ Takto tkali geometrické a geometrizované florálne motívy⁷⁴ (obr. 23). Špeciálnym druhom podlahových textílií sú tkaniny z vlasom tkané v 70.-80. rokoch tak, ako prikrývky na sedací nábytok. Z osobných zdobených textílií sme v obciach našli len pôlky na nosenie detí – *hajtki* široké 12-14 pásem. Boli preberané, v poslednom období ich výroby aj brožované. Rozstrihnutím *hajtky* po dĺžke zhotovovali družbovské ručníky. K obradovým textíliám s pevne viazanou funkciou patrila *plachta* (kútna plachta), ktorú pripevňovali na hradu pri posteli šestonedielky s dieťaťom. Informátorky ju poznali už len z rozprávania matiek. Bola z troch častí (*o tri pol'i*) s červenými prúžkami (*smuškami*) alebo *bula cela prebirana, take pisma, pišemka* (pásy vzorov) *na nej bul'i*.⁷⁵ Ďalšou obradovou textíliou charakteristickou pre východné Slovensko boli *ručníki družbom* (družbovské ručníky). Okrem najrozšírenejšej funkcie označovať svadobných funkcionárov – družbov,⁷⁶ prípadne i pytačov (V) a *svaški* (ženy vedúce ženicha na sobáš), ich uväzovali aj na cirkevné zástavy pri pohreboch mládeže bez ohľadu na vierovyznanie (V).⁷⁷ V niektorých rodinách ich používali v nedeľu ako uteráky (NŽ). Ručníky mali polovičnú šírku 10 – 12-pasmovej tkaniny a dĺžku cca 210 cm. Mali plátňový základ zdobený preberaním, neskôr brožovaním (obr. 24-27). V skúmanom období sa ich počet používaný pri svadbe menil: do 30. rokov mal každý družba 2 ručníky, koncom 40. rokov ich dostával už len starší družba. V rodinách, kde bolo viac dievčat, tkali ručníky už v ich detstve, aby boli do svadby pripravené. Táto textília mala významnú úlohu pri migrácii vzorov, ktoré sa jej odovzdávaním na svadbách šírili do bližších i vzdialenejších obcí. Ojedinelé údaje sú o *placht'e do truni* (plachta pre mŕtveho) z dvoch kusov plátna s preberanými koncami.

Na základe uvedeného prehľadu druhov vzorovaných tkanín vidno, že ide o veľmi bohatú a neustále sa vyvíjajúcu zložku kultúry skúmaných lokalít. Tento proces do konca 50. rokov 20. storočia charakterizuje E. Marková vo svojej práci o tkaninách zo Zemplína.⁷⁸ Platnosť jej záverov potvrdila aj analýza nášho materiálu. Autorka píše, že vzorované „zemplínske tkaniny” sú odlišné od iných východoslovenských tkanín a ich charakteristickým znakom je, že „základ tvorí plátno, do ktorého sú votkané farebné a technické motívy”.⁷⁹ Porovnanie s materiálom zo Šariša ukazuje, že vývoj vzorovania mal všade rovnaké fázy. Odlišné boli však jeho podmienky, ktoré určili svojský charakter tkanín každej oblasti. Na základe ústnych informácií vieme, že začiatkom 20. storočia sa ešte ojedinele tkali keprové tkaniny zdobené červenými, modrými a bielymi pruhmi (*smuški*), príp. jednoduchými preberanými vzormi. Prevalu mali plátnové tkaniny a pásmy (*smuškami*) preberaných geometrických vzorov (*pisma, pišemka*)⁸⁰ červenej, príp. bielej a mod-

rej farby (obr. 24, 28). Na väčších textíliách nachádzame v prvých 20 rokoch ojedinele aj malé brožované kvetinové motívy medzi preberanými pruhmi. Od 30.-40. rokov sa brožované motívy zväčšujú a tkajú sa buď jednofarebné v pásovej kompozícii podobne ako vzory preberané (obr. 13, 29) alebo sa od nich líšia najmä svojou viacfarebnosťou (obr. 14). Preberané pruhy sú postupne zatláčané a v 50. rokoch ostávajú len pásy kociek členiace textílie s bohatými brožovanými kvetinovými motívmi nazývanými najčastejšie *ruži*. Tieto postupne opúšťajú horizontálne členenie plochy tkanín a dostávajú sa na celú plochu (obr. 17), do stredu alebo na okraje. Do konca 60. rokov sa výzdoba realizuje aj väzbami tvoriacimi plastické štruktúry na povrchu tkanín (obr. 30) a ažúrovou a prelamanou väzbou. Na jej rozšírenie malo vplyv aj pôsobenie ÚLUV-u.^{80a} V nasledujúcom období úplne prevládlo brožovanie na čisto bavlnenej plátnovej tkanine. Tkáčky upúšťajú od zložitých väzieb tvorených nitelnicami, ktorými sú pri práci na jednej osnove viazané. Uprednostňujú tvorbu výzdoby priamo pred brdom preberaním a brožovaním. Geometrické vzory nahrádzajú naturalistickými kvetinovými motívmi (obr. 31, 32). S celkovými zmenami v spôsobe života sa úloha doma tkaných textílií posúva do polohy dekoratívnych predmetov, a preto je tvorba zameraná na pestrosť a rozmanitosť. V snahe dosiahnuť nové vzorové variácie začínajú tkáčky používať aj netradičné „nové väzby“, v ktorých vzorky *vidumujú* priamo pri tkaní (obr. 18, 33). Pri výbere vzorov opúšťajú tradičnú, síce veľmi bohatú, ale „nemodernú“ škálu preberaných pásov a čerpajú podnety z svojho okolia.⁸¹ Jedným z miestnych zdrojov boli tlačene papierové predlohy na vyšívanie, ktoré do konca 2. svetovej vojny predávali v *durkarňi* v Sečovciach.⁸² Ich škála bola však obmedzená, a preto tkáčky vyhľadávali ženy, ktoré boli schopné na základe ich požiadaviek vzory predkresliť. Jednou z nich bola aj V. Kudľaková (nar. 1908) z Veľkých Ozoroviec.⁸³ Kompozície predlôh tvorila z kvetinových motívov podľa želaní žien a tvaru tkaniny. Každý motív mal presné pomenovanie podľa kvetu, ktorý zobrazoval. V 30.-70. rokoch *vipisovala* vzory rozšírené dnes v celej oblasti (obr. 34, 35).

Konštatovanie, že tvorba tkanín v Zemplíne je stále živá a veľmi rôznorodá, bolo od polovice 20. storočia vyslovené už niekoľkokrát. Ťažšie je však aspoň naznačiť, čo je základom tohto nepretržitého aktívneho procesu. Jeden z podnetov možno hľadať v celkovom kultúrnohistorickom vývoji oblasti. Z historických údajov vieme, že Zemplín patrila medzi hospodársky najzaostalejšie časti Slovenska. Remeselná textilná výroba tu bola rozvinutá veľmi slabo. Obyvateľstvo zabezpečovalo svoje potreby domácou výrobou, ktorá produkovala aj pre trh.⁸⁴ Plátno nebolo síce také kvalitné ako spišské alebo šarišské,⁸⁵ no bývalo dobre vybielené.⁸⁶ Druhým prameňom, s ktorým nepriamo súvisí tradícia zdobených preberaných tkanín, je remeselné tkanie bakačínov známe v Košiciach, v Bardejove už v 15. storočí.⁸⁷ Tak možno súčasnú existenciu aktívnej tkáčskej výroby chápať ako prirodzený kontinuálny vývoj časti domáckej výroby so silnou tradíciou, ktorý sa najmä po 2. svetovej vojne výrazne zdynamizoval. Technológia spracovania vlákien a výroby priadze uchovávala viaceré archaické prvky, čo dokazuje, že bola stabilnou, málo sa meniacou súčasťou výrobného procesu. Až do zániku pestovania konopí sa priadlo na vretene, čo je niekoľkonásobne pomalšie ako pradenie na kolovrate a vyžaduje viac práce; na motanie slúžili ručné motovidlá; pomerne jednotne sa používali staré miery konopí a vlákna⁸⁸ ap. No i tak sa do polovice 20. storočia vyrábala podstatná časť tkanín z domácej priadze pomerne dobrej kvality. Druhá časť výroby (vlastné tkanie a jeho príprava) boli v porovnaní s inými oblasťami Slovenska na dobrej technologickej úrovni už začiatkom 20. storočia (používanie 4 nitelnic, tkanie zložitých väzieb). Po zániku pestovania konopí sa vývoj sústredil na technologickú a estetickú stránku tkania. Ak si ešte uvedomíme skutočnosť, že oproti iným regiónom Slovenska tu boia veľmi málo rozvinutá tradičná vyšív-

ka⁸⁹ pochopíme, prečo je škála zdobených tkanín taká bohatá. Ženy už neboli viazané výrobou priadze, k dispozícii mali rôzne kupované materiály, ktoré prijímali veľmi rýchlo a ľahko. Táto schopnosť je vlastná tkáčkam na celom Slovensku, no v tomto regióne je asi sčasti umocnená pôsobením konkrétnych historických udalostí (cholerové povstanie 1831, udalosti 2. svetovej vojny, súčasný ekonomický vývoj atď.). Tieto nútili obyvateľstvo využívať veľmi intenzívne všetky zdroje na zabezpečenie materiálnej stránky života, čo pretrvalo aj po zlepšení hospodárskej situácie v medzi- a v povojnovom období. Dôkazom je napr. rozšírenie ažúrovej a prelamovanej väzby v 40. rokoch, ktorou zhotovovali prelamované textilie pri ich nedostatku v obchodoch,⁹⁰ využívanie a spájanie veľmi rôznorodých materiálov (bavlna, chemlon, umelé vlákna), výroba tkanín napriek tomu, že počas 2. svetovej vojny bolo zničených mnoho výrobných nástrojov, tkanie nových, netradičných textílií (prikrývky do kočíkov, záclony, rolety⁹¹ap.), osvojovanie si netradičných technologických postupov tkania.

Naším príspevkom sme chceli, okrem sumarizácie poznatkov o tkaninách juhozápadnej časti Zemplína ukázať, že výskum domáckej výroby tkanín, považovaný skôr za „tradičnú etnografickú tému“, je aj v súčasnosti aktuálny a môže priniesť mnoho nových poznatkov a podnetov na úvahu nie len o tejto časti materiálnej kultúry.

POZNÁMKY

- 1 Výskum realizovaný v obciach Nižný Žipov (ďalej NŽ), Veľaty (V), Veľká Trňa (VT), Veľké Ozorovce (VO) v okrese Trebišov v septembri 1992 v rámci grantovej úlohy GA-SAV-194 Etnokultúrne vzťahy národov a národností na území Slovenska. Textový materiál ZAJONC, J.: Textilná kultúra. Zemplín. 1992 (aj s odkazmi na fotografický materiál) uložený v TA NÚ SAV pod inv. číslom 1365. Preto, aby sme zistili prípadné odlišnosti na väčšom území, vybrali sme s ohľadom na jeho reliéf nesusediace obce na severo-južnej línii. Prihliadali sme aj na etnické zloženie ich obyvateľstva (Slováci/Maďari, 1970): NŽ 1255/3; V 940/0; VT (spolu so susednou Malou Trňou) 1459/140; VO 893/2 (údaje z Demografického archívu NÚ SAV). Významom tkanín v kultúre na tomto etnicky zmiešanom území sa zaoberáme v článku ZAJONC, J.: Niekoľko poznámok k fungovaniu tkanín v procese identifikácie slovenského obyvateľstva juhozápadného Zemplína. In: Južný Zemplín. Štúdie o etnokultúrnom vývoji národnostne zmiešanej oblasti. Bratislava, NÚ SAV 1994, s. 116–123 (v tlači). Pri výskume sme získali aj materiál z obcí Čerhov, Kašov (K), Kuzmice, Kysta, Sečovce, Višňov, Vojčice, Zemplínska Teplica od žien, ktoré v nich žili pred vydajom.
- 2 Napr.: Dejiny Trebišova. Zostavil L. Tajták. Košice, Východosl. vyd. 1982. 696 s.; JERŠOVÁ, M.: K dejinám pestovania ľanu a konopí na Slovensku. Hist. Štúd., 10, 1965, s. 148–163.; ŠPIESZ, A.: Remeslo a domácka výroba v Zemplíne v 18. storočí. Nové Obzory 5, 1963. s. 95–98.
- 3 Dejiny Trebišova...c.d., s. 245.
- 4 Napr. BALLAGI, G.: Zemplén megye. Budapest 1893. (citované podľa Dejiny Trebišova...c.d., s. 244). POSPECH, J.: Krosná a tkanie v Hrušove. Časopis MSS 10, 1907, s. 88.
- 5 PALIČKOVÁ, J.: Poľnohospodárstvo, zamestnanie, spracovanie textilných vlákien a iné. 1953. TA NÚ SAV inv. č. 520/A, 520/B. 162 s., 207 s.; STAŇKOVÁ, J.: Poľnohospodárstvo, vinohradníctvo, výroba, bývanie. 1953. TA NÚ SAV inv. č. 142. 185 s.
- 6 MARKOVÁ, E.: Východoslovenské tkaniny. 1958. Archív výskumných správ ÚLUV (ďalej AVS ÚLUV) inv. č. 26. 47 s.+ obr. príloha. Z materiálu vychádza článok MARKOVÁ, E.: Vranovské tkaniny. Príspevok k technológii. Šborník SNM. Etnografia 3, 1962, s. 99–117. KOSTKOVÁ, A.: Systematický výskum výskytu ľudovej umeleckej výroby v okrese trebišovskom. 1960. AVS ÚLUV inv. č. 23. 24 s. Materiál využitý v publikácii KOSTKOVÁ, A.: Tkaniny východného Slovenska v slovenskej ľudovej umeleckej tvorbe. Bratislava, ÚLUV 1961. 23 s.
- 7 PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, J.: Zamestnanie obyvateľstva, výroba. 1967. TA NÚ SAV inv. č. 607. 97 s.
- 8 MARKOVÁ, E.: Gubárstvo na východnom Slovensku. 1960. TA SNS inv. č. 26. 13 s.

- 9 Dotazník EAS obsahoval prevažne otázky k získavaniu vlákien, pradeniu a krosnám, mnoho z nich zisťovalo terminológiu. Bližšie pozri Diel B. Dotazník III, otázky 87-95. V časti Zemplína južne od Sečoviec bolo skúmaných 6 obcí. V práci Etnografický atlas Slovenska. Bratislava, VEDA 1990 sú tkaninám venované mapy v častiach IV (mapy 22-29) a XIV (mapy 1, 2).
- 10 RYBÁRIKOVÁ, A.: Tkaniny. *Národop. Inf.* 1, 1989, s. 91-119.
- 11 MARKOVÁ, E.: Slovenské ľudové tkaniny. Bratislava, Veda 1986. 446 s.
- 12 KOREŇOVÁ, O.: Ľudové tkáčstvo v strednom Šariši I, II. [Diplomová práca]. Bratislava, FF UK 1968. 228 s. + obr. príloha. Zachytenie stavu súdobého tkáčstva nám pomohlo spresniť a doplniť viaceré údaje.
- 13 MARKOVÁ, E.: Slovenské...c.d., s. 20.
- 14 EAS...c.d., s. 27, mapy 22, 23.
- 15 Obce Trebišovského panstva odovzdávali ako naturálnu dávku konopné vlákno (16.-17. stor.) a konope v snopoch (18. stor.). *Dejiny Trebišova...c.d.*, s. 134-193.
- 16 Bola to jediná trlica, ktorú sme počas výskumu videli. Inak sme mohli vychádzať len z ústnych opisov. Aj preto, lebo mnoho nástrojov bolo zničených počas 2. svetovej vojny. Porovnanie ukazuje, že táto na Slovensku doposiaľ neuvádzaná forma trlice bola rozšírená na celom území susedného Maďarska. Porovnaj SZOLNOKY, L.: *Alakuló munkaeszközök. A magyar népi kenderrost-megmunkálás.* Budapest, Akadémiai kiadó 1972, mapa III.
- 16a Starším nástrojom bol podľa M. Bohuckého drevený hrebeň s drôtenými zubami, ktorý sme však nenašli. Zemplínske múzeum v Michalovciach 1957-1967. Bratislava, Smena 1967, s. 68.
- 17 ZAJONC, J.: *Textilná...c.d.*, s. 79/ otázka 3.
- 18 Vretená mali v spodnej časti drevené kolieska. Kúpovali ich na jarmokoch v Michalovciach, Trebišove alebo od podomových predavačov – *vrecinkarov*.
- 19 Napr. v 40. rokoch stál kolovrat od výrobcu z Vojčíc 670 korún. Kolovraty kúpovali priamo v dielňach výrobcov alebo ich títo predávali po okolitých dedinách a na jarmokoch. *Mašinku na brokoch* (s kolesom osadeným v guľčikovom ložisku), ktorú bolo možné kúpiť aj v *sklepe*, uvádza M. Bohucký zo Zemplínskeho Hradišťa. Pozri *Zemplínske...c.d.*, s. 69.
- 20 Šikmý typ kolovratu vyrábaný v Trebišove a Sečovciach sme nenašli. Tamže.
- 21 Jedna z praslíc je podľa majiteľky i časti dekoru (vyliate meno *Matyas*) zo Spiša.
- 22 V Čerhove si prenajali na celú zimu izbu od vdovy, ktorej za to nosili potraviny (fazuľu, orechy, občas smotanu ap.).
- 23 Preto bolo časté, že dievčatá brali matkám tajne vretená s priadzou, aby mali na priadkach viac času na zábavu. Spolu s chlapcami sa hrali rôzne hry, robili *torti zo šňihu* ap.
- 24 ZAJONC, J.: *Textilná...c.d.*, s. 84/26.
- 25 Ide o typ motovidla rozšírený na celom Slovensku. Pozri napr. MARKOVÁ, E.: Slovenské...c.d., s. 21, kresba 6b; exemplár z Veľat na fotografii vo FA NÚ SAV inv. č. 104 642.
- 26 Prepočítaním troch pásem z jedného pradena sme zistili, že obsahovali 64,72,68 nití.
- 27 Z 10-pasmového pradena po 100 nití bolo možné nasnovať a utkať 1 znak plátna (K).
- 28 Na dno dali trochu slamy, aby bola priadza žltá (VT).
- 29 V. Uhlár považuje tento typ potaku za „východoslovenskú osobitosť“. UHLÁR, V.: *Vretená a kolovraty na Slovensku.* Sborník SNM. Etnografia 7. 1966, s. 29.
- 30 MARKOVÁ, E.: *Vranovské...c.d.*, s. 112. Tenká jednopramenná *vlačka* červenej, bielej, málo modrej farby sa používala najskôr ako útok pri tkaní kepru a preberaní vzorov. Bielu tenkú, postupne aj hrubšiu dvojpramennú priadzu *pamut* používali na osnovu zatkávanú domácou priadzou i bavlnou. Po zániku pestovania konopí sa tkalo prevažne bavlnené plátno.
- 31 Tamže, s. 102.
- 32 Tenkú bavlnenú priadzu predávali na papierových cievkach, hrubšiu v pradenách, z ktorých ju *špulali na fajfi*.
- 33 Po nasnovaní prvého prameňa nití na snovadlo označili každý znak uhlíkom (V), červenou alebo modrou ceruzkou (VT), aby tkáčka pri tkaní vedela, koľko osnovy už zatkala.
- 34 O *scenke* vravela žena z NŽ ako o domácej miere, *stenu* pozná žena z V z iného regiónu. Obidve ženy dodnes snovajú pre seba aj pre iné tkáčky. ZAJONC, J.: *Textilná...c.d.* s. 8/1; s. 37/34. Snovanie bez snovadiel na plote, na bráne sa do 60. rokov používalo pri tkaní tkaníc (*hačňiki*) na pieste. Snovanie na stenách budov je starší spôsob prípravy osnovy známy v domáckom i remeselnom tkáčstve. V 20. stor. sa

používal zriedkavo, zväčša pri výrobe vlnených tkanín. Pozri napr. MARKOVÁ, E.: Výroba gúb na Slovensku. Slov. Národop. 1, 12, 1964, s. 99. MARKOVÁ, E.: Výroba halenového súkna na Slovensku. Slov. Národop. 1, 30, 1982, s. 73-74. MARKOVÁ, E.: Slovenské ľudové... c.d., s. 30-31. STAŇKOVÁ, J.: Domácka výroba plátna a súkna. In: Horehronie. Kultúra a spôsob života ľudu. Ľudové zamestnania. Veda, vyd. SAV, Bratislava 1969, s. 385-386. O „snovaní pod stenou“ píše aj PALIČKOVÁ, J.: Ľudová výroba a remeslá. In: Zo života a bojov ľudu Uhrovskej doliny. Bratislava, VEDA 1977, s. 189-190. Opis prípravy osnovy na *vliienki* pozri ZAJONC, J.: Textilná kultúra. Zvolen – okolie. 1992. TA NÚ SAV i.č. 1371, s. 22/1.

- 35 Ak bola na hrubé plátno na vrecia, žena vedela, že z nej ušije 18 vriec (VT).
- 36 V Kašove mali *čini* aj v dolnej časti.
- 37 O tomto staršom spôsobe počítania vedeli len skúsené snováčky. ZAJONC, J.: Textilná...c.d., s. 8-11/2a-6; s. 81/11;
- 37a Pokrovec – hrubšia textília z vlny, neskôr s osnovou z nití a útkom z handier, motúzov, používaná pôvodne ako prikrývka na spanie, pre kone ap., pokrovce z handier neskôr aj na zakrývanie dlážky. Termín naznačuje pôvodný účel textílie (prikrývka) a tak ju odlišuje od koberca – kúpenej podlahovej textílie. V tomto zmysle je koncipované aj heslo v Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska (v tlači) a s týmto rozlišovaním smie sa stretli aj v teréne (ZAJONC, J.: Textilná kultúra. Zvolen – okolie. 1992. TA NÚ SAV i. č. 1371, s. 42/2). Preto ho používame aj v článku.
- 38 Pri ich snovaní sa používali dve *fajfañici*, lebo farebná priadza bola na viac ako 12 fajfách. Snovalo sa vždy len s 10 alebo 12-timi nitami, ktoré sa však menili podľa rozpisu vzoru. Pretože bolo potrebné celú osnovu pred snovaním rozpočítať a snovanie bolo komplikovanejšie, nite sa počítali do *pasma* po 60.
- 39 ZAJONC, J.: Textilná...c.d., s. 72-73/19.
- 40 Aktívne snováčky uviedli, že ich predchodkyne vedeli sovať len jednofarebné osnovy a že až ony sa naučili sovať pokrovce, ktoré si staré ženy nevedeli rozpočítať. Ukazuje sa však, že staré snováčky boli nositeľkami znalostí o navliekaní zložitejších väzieb do nitelníc a spôsobe ich tkania, ktoré dnešné tkáčky už neovládajú a nevedia ich opísať. ZAJONC, J.: Textilná...c.d., s. 57/12.
- 41 V povojnovom období 3 koruny (Čerhov), v 70.-80. rokoch 5 Kčs za nasovaný *znak* (NŽ), v súčasnosti i viac.
- 42 *Polovki* sú podľa informátorov mladšie a nevýhodné tým, že *chodza po chiži*, no nepotrebuje toľko miesta. Šírka i názvy častí oboch typov sú rovnaké: *krosna* (rámy), *nabilki* (bidlá), *nečelñici* (nitelnice), *podnoški* alebo *noški* (V) (podnože), *najvoji* (pomn. – trámy spájajúce rámy; špeciálny názov *kačka* má len trámik, cez ktorý ide plátno na dolný návoj), *navoji*, *spodñi navoj* (na plátno) a *verchñi navoj* (na osnovu), *cipki* (latky, ktoré sa založia do osnovy po navinutí a držia nitový kríž).
- 43 ZAJONC, J.: Textilná...c.d., s. 86/36.
- 44 Tvorba väzby nitelnicami – osnovné sú dvíhané nitelnicami a tkáčka rukami len prehadzuje útok; tvorba väzby dvíhaním – nite osnovy dvíha tkáčka prstami pred brdom, prípadne ich podchytáva doskou, ktorou prenáša prebranie za nitelnice, kde ho vzpričením vsunutej dosky opakuje a útok vovádza až do takto rozdelenej osnovy. V odbornej literatúre sa dvíhané väzby uvádzajú ako samostatná skupina väzieb, čo však z hľadiska technológie nie je úplne presné, pretože aj pri dvíhaní osnovných nití prstami používa tkáčka na tvorbu základnej tkaniny nitelnice. Ak by ich nepoužila vôbec, išlo by vlastne o pletenie ako u tzv. predtkáčskych techník, kde má textília vzhľad tkaniny, ale zhotovená bola pletením v systéme krížiacich sa nití. O väzbách pozri MARKOVÁ, E: Slovenský... c.d., s. 44-63.
- 45 Ido o pik, v ktorom útok viaže 3 nite a štvrtú necháva voľnú. Tkali ho na 4 nitelniciach tak, že stúpali súčasne na dve podnože, z ktorých sa jedna stále opakovala (1,2 – 1,3 – 1,4). ZAJONC, J.: Textilná...c.d., s.96/17.
- 46 Rips v obciach netkali. Jednotlivé ripsové riadky sa používal len na kockovanie. V 70. rokoch tkala ripsové tkaniny pre ÚLUV jedna tkáčka (V). ZAJONC, J.: Textilná...c.d., s.44/66.
- 47 Ide o tkaniny zdobené kockovaním. Technológiu pozri KOREŇOVÁ, O.: Ľudové...c.d., s. 89-90.
- 47a KOSTKOVÁ, A.: Systematický...c.d., s. 6 uvádza termín „kockovaný keper magočkový“. Nevieme však, či ide o keper s kockovaním alebo o druh lomeného kepru.
- 48 Ide asi o odvodené pikové väzby alebo o kockovanie. Pretože však nemáme bližšie údaje, vyčlenili sme ich do skupiny „iné odvodené väzby“.
- 49 Väzby pracovne nazvané „nové väzby“ používali len dve tkáčky (V, VO), no ich tkaniny boli v obciach rozšírené.
- 50 Tkanina s osnovným vlasom sa tká na osnove navinutej na dvoch návojoch a nabratej do 2 nitelníc (1-chemlon, 2-bavlna). Vlas sa tvorí tak, že po utkaní 5-7 riadkov plátrovej väzby vloží tkáčka pod zodvih-

- nuté chemlonové nite vzpričenú dosku a opäť utká plátnové riadky. Potom osnovu na doske prereže a postup opakuje. Technológiu ovládajú len dve tkáčky, ktoré sa ju naučili od žien zo susedných obcí. ZAJONC, J.: *Textilná...c.d.*, s. 39/42, 95/13.
- 51 Iné druhy kepru sme nenašli.
- 52 Do 4 nitelnic sa navliekali v špeciálnom poriadku skupiny 27 nití, do brda len po 1 niti. ZAJONC, J.: *Textilná...c.d.*, s. 95/13.
- 53 Pik cez 4 nite s 2 voľnými osnovnými nitami kombinovaný s ripsovými kockami tkaný na 4 nitelnicach.
- 54 Technológia preberania MARKOVÁ, E.: *Vranovské...c.d.*, s. 104.
- 55 Pri brožovaní ide vlastne o preberanie, ale len v časti osnovných nití. Bližšie pozri MARKOVÁ, E.: *Slovenské...c.d.*, s. 61.
- 55a Tamže, s. 62, 156. O jej pôvode píše aj KOREŇOVÁ, O.: *Ažúrové tkaniny. Spravodaj ÚLUV, október 1973. [Len pre vnútornú potrebu]*, s. 1-3.
- 56 Porovnaním sme zistili, že *ošmica* (8-pásmové brdo na hrubé plátna) bola širšia ako 8 pásem v 12-pásmovom brde na tenké plátna.
- 57 ZAJONC, J.: *Textilná...c.d.*, s. 76/33. Toto plátno sa pri dotkávaní namotalo na zadný návoj a uviazalo sa o koniec osnovy, aby sa dala spustiť čo najbližšie k nitelniciam.
- 58 ZAJONC, J.: *Textilná...c.d.*, s. 59/21.
- 59 Tamže, s. 76/32.
- 60 Klasifikácia a terminológia prevažne podľa MARKOVÁ, E.: *Slovenské...c.d.*, s. 91-107; MINTALOVÁ, Z.: *K problematike terminológie textilu v Národnom múzeu SNM v Martine. Múzeum*, 35, 1990, č. 1, s. 27-32.
- 61 Informátori uvádzali, že ich matky šili väčšie vrecia.
- 62 Terminológia podľa NOSÁLOVÁ, V.: *Slovenský ľudový odev. Martin, Osveta 1983*, s. 195-207.
- 62a KOSTKOVÁ, A.: *Systematický...c.d.*, s. 7 uvádza, že z plátna šili aj kabáty *kikle*.
- 63 ZAJONC, J.: *Textilná...c.d.*, s. 48/75.
- 64 Okolie Trebišova bolo známe „vkusnými prikrývkami na stôl“ už koncom 19. stor. *Dejiny Trebišova...c.d.*, s. 245.
- 65 To isté uvádza aj MARKOVÁ, E.: *Vranovské...c.d.*, s. 111.
- 66 Tamže.
- 66a MARKOVÁ, E.: *Východoslovenské...c.d.*, s. 5 uvádza pre takto použitú kútnicu termín *zastavíčka*.
- 67 MARKOVÁ, E.: *Východoslovenské...c.d.*, s. 109.
- 68 ZAJONC, J.: *Textilná...c.d.*, s. 48/76.
- 69 V Zemľine tkali guby do zač. 20. stor. podomácky (okolie Humenného, Sniny, juhovýchod oblastí) alebo ich robili dedinskí remeselníci (juhovýchod oblastí, severne od Michaloviec). MARKOVÁ, E.: *Gubárstvo...c.d.*; MARKOVÁ, E.: *Slovenské...c.d.*, s. 113; *EAS...c.d.*, s. 88, mapa 2.
- 70 RYBÁRIKOVÁ, A.: *Tkaniny...c.d.*, s. 110-111.
- 71 Napr. 10 žltých nití bolo nabratých v prednej a k nim párne čierne nite v zadnej nitelnici. Po zdvihnutí žltých nití bola útkom handra. Prešliapnutím sa zodvihli čierne nite, ktoré sa ale zatkali priadzou. Takto sa dostali k sebe širšie žlté riadky, ktoré budili dojem celej plochy. Ak sa takto navliekli striedavo rôzne veľké skupiny nití, bolo možné vhodným kombinovaním farebných plôch tvoriť vzory.
- 72 Motúzy sa používali ako útok aj do bavlnenej osnovy. Často to boli konopné motúzy do samoväzu, ktoré nosili z JRD a farbili tmavými farbami.
- 73 Ide o dvojosnovné tkanie. Pozri KOREŇOVÁ, O.: *Ľudové...c.d.*, s. 155.
- 74 O vývoji handrových pokrovcov bližšie pozri RYBÁRIKOVÁ, A.: *Tkaniny...c.d.*, s. 101-105.
- 75 ZAJONC, J.: *Textilná...c.d.*, s. 16/9.
- 76 Pozri CHLUPOVÁ, A.: *Východoslovenské družbovské ručníky. Umění a řemesla, 1976, č. 1, s. 42-44.*
- 77 ZAJONC, J.: *Textilná...c.d.*, s. 47/71.
- 78 MARKOVÁ, E.: *Vranovské...c.d.*. Hoci používa názov „vranovské tkaniny“, vychádza z materiálu celej časti Zemľina južne od Vranova nad Topľou, a preto sú jej závery širšie platné.
- 79 MARKOVÁ, E.: *Východoslovenské...c.d.*, s. 2. Podľa *EAS...c.d.*, s. 88, mapa 1 patria tkaniny skúmanej oblasti do trebišovskej časti zemľínskeho variantu východoslovenského regiónu.

- 80 Termíny *smuška* a *pismo* sa zamieňajú, ich používanie nie je ustálené. Preberané vzory v pásoch nemali názvy, vravelo sa *len na smuški še tkalo*. Brožované vzory sa označovali najčastejšie ako *ruži*, *ružički*. Ich presné názvy poznala už len žena, ktorá kreslila predlohy. Všetky druhy vzorov nazývali *mintá*.
- 80a Koncom 60. rokov tkalo pre ÚLUV touto technikou v okolí Trebišova niekoľko tkáčok. KOREŇOVÁ, O.: *Ažúrové...c.d.*, s. 2.
- 81 Kvetinové motívy tkali podľa vzorov na záclonách, predlôh na krížikové výšivky z časopisov, ktoré si prekreslovali ap.
- 82 „V meste pracovala do prechodu frontu 1945 u miestneho kníhkupca tlačiareň a kníhviazačstvo.“ Sečovce 1256-1956. Vydal Jubilejný výbor osláv 700. výročia založenia Sečoviec. Košice, Pravda 1956, s. 10.
- 83 Okrem nej boli v obci ešte dve ženy nad 90 rokov, ktoré však už nepredkreslovali. Podľa slov V. Kudľakovej boli ich predlohy veľmi jednoduché. Bližšie pozri ZAJONC, J.: *Textilná...c.d.*, s. 100-108.
- 84 *Dejiny Trebišova...c.d.*, s. 245.
- 85 ŠPIESZ, A.: *Remeslá...c.d.*, s. 98.
- 86 BALLAGI, G.: *Zemplén...c.d.*, s. 38. píše, že „domáce plátno bielené na slnku konkurovalo aj chemicky bielenému rakúskemu plátnu.“
- 87 O súvisi bakačínov a preberaných tkanín pozri MARKOVÁ, E.: *Vranovaké...c.d.*, s. 100.
- 88 Bližšie pozri HÚŠČAVA, A.: *Poľnohospodárske miery na Slovensku*. Bratislava, Vyd. SAV 1972, s. 164-165.
- 89 CHLUPOVÁ, A. a kol.: *Slovenská ľudová výšivka*. Bratislava, Alfa 1985, s. 7.
- 90 MARKOVÁ, E.: *Slovenské...c.d.*, s. 62.
- 91 STAŇKOVÁ, J.: *Systematický...c.d.*, s. 188, 196 uvádza, že vo Veľkých Zalužiciach tkali asi od r. 1936 rolety.

Autor fotografií a kresieb J. Zajonc.

This work was supported, in part, by Grant Agency for Science (Grant No 194).

HOME-MADE CLOTHS IN THE REGION OF SOUTH-WEST ZEMPLÍN (1900–1990)

Summary

The home-made woven textiles from East Slovakia are rich and characteristic part of traditional textile culture of Slovakia which has been developing up till now. The production of cloth in Zemplín was always of prevalingly domestic character. However, the former researches were aimed especially at cloth (Kostková A., Marková E., Rybáriková A.) and just a little part was devoted to the origin of technology. So, we deal with it in our contribution. We use the material gained from the field research in four villages of Trebišov district (Nižný Žipov, Veľaty, Veľká Trňa, Veľké Ozorovce) completed with the bibliographic data as well as from the archives of the Ethnographic Institute of the Slovak Academy of Sciences and the Centre of Folk Handcrafts in Bratislava.

The basic textile material in the studied villages was hemp. The process of gaining fibre for textile production had four stages: sowing, picking the plants, soaking the weeds in water (in swamps, but more frequently in brooks or rivers), drying and breaking (i.e. separating woody part from fibre) on „trlica“, „trepaňica“ (two boards on four legs forming the gap for movable wooden knife). The found out shape of this tool with teeth cut in the middle of the upper edge of the boards has not been mentioned from other regions of Slovakia. Till now fibre („kloče“) was separated by stroking on the „trlica“ with two knives and combing on the „šcec“ (a bunch of nails in the rounded board fixed on the elongated board) into different qualities. The weaves made of them served for several purpose. Threads were spun on the spindle („vrecinko“) even after the spread of spin-

ning wheel („mašinka”, „motorka”, „kolovratík”) since the end of the World War First. Fibre was fixed on the distaff („kudzel”) with the basement on which the spinning person was sitting. Till 1940–50 girls had met together at „priatki” (the bigger room in one of the farmers’ houses) for spinning. Within a village they met for spinning in two places as they were divided into two age groups (i.e. „rovňa”, „partija”).

Ready yarns were wound onto hanks. Their size was determined by number of skeins (1 skein equaled most frequently to 30, less frequently to 60–70 winds of yarn onto a reel with the periphery of approximately 480 cm). Then hanks were bleached by watering („zvaraňie”) with hot water with the lye of wood ash. The above-mentioned production stages were used till the end of 1950s when. After the foundation of agricultural co-operatives they stopped growing hemps. Since the beginning of 1940s ready-made cotton yarn („pamut”) has been used more and more. It is known in domestic weaving approximately since 1880s. In the period after the World War Second, synthetic yarn (artificial silk, „chemlon”, etc.) also began to be used. The basis of weaving is the preparation of warp – system of a certain number of threads of certain length. The warping on the warping-mill (two frames fixed upright each other turning around the common vertical axis) was very popular. Occurrence of the word „scenka”, „s’ena” (in exact meaning the wall – in this case the name for a unit of the warp length) gives an evidence that in the past the warping on the walls of building was known. There were preserved two ways of counting the number of threads. The basic unit of the older type of warping was „pramiatko”, „premiačko” – two springs consisting of 10 or 12 threads winding simultaneously on the warping-mill) formed a skein containing 120 threads (the whole warp had 6, 7, 7,5 skeins, i.e. 720, 840, 900 threads). The newest way became wide spread namely by weaving carpets on a coloured warp with the weft from the cut strips of old cloth. As a basis it had a skein with 60 threads (the whole warp had 12, 14, 15 skeins). After the warp had been wound onto the warp-reel „navoj” threads were thread into haddles and harness. For East Slovakia it is typical a great number of used cloth weaves. Except of plain weaves and twill weaves there were many patterned weaves woven on four haddles. In past 20 years there were weaves with special system of threading into the haddles. For instant the warp had a half number of threads at unchanged width of the cloth etc. Till 1950s there was an important production of home-made undecorated linen for farming, clothing and interior textiles. After this period the weaving of decorated cloths prevailed. The way of designing, patterns as well as assortment of cloth were changing. Patterns were created with fingers in the warp in front of the harness and with coloured weft. Patterns were repeated by use of the board for lifting separated threads („prebiraňie”), by means of threading the warp into haddles, by weaving open-work weaves specific for Zemplín, later by „embroidering in front of harness”, weaving the patterns with non-traditional texture, etc. Beside traditional assortment – towels, table cloths, bread cloths – „chlebovka” (the covers for basket with the meal sacrificed in Eastern), bridesman’s scarfs (elongated decorated fabric denoting wedding officials) there also occurred new kinds of fabrics: curtains („firhangi”), blankets for sofas, decorative bed blankets, floor textiles (rugs – „pokrovci”), fabrics of „chemlon” resembling traditional thick woolen fabrics with hair – „guba”).

The analysis of present textile production in Zemplín shows that it is a natural continuation of the development of one part of domestic production with strong tradition which was dynamized after the World War Second. The technology of fibre processing and production of the yarn preserved more archaic elements up to end of hemp growing. Weaving was, in comparison to other areas of Slovakia, in the first half of 20th century on a good technical level. Impulses for development of weaving the patterned cloths were: hand-made production of decorated textiles („bakačín”) in Košice and Bardejov in 15th century absence of traditional embroidery which was substituted by pattern weaving, introduction of new materials and exclusive use of cotton yarn since war period, as well as an excellent ability of weavers to accept new knowledges for learning of new textures, materials and apply them creatively. One of these impulses was the creative work of Mrs. V. Kudl’aková (1908) from Veľké Ozorovce. This peasant and weaver drew the patterns for textiles which became popular in the whole region.

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Vydáva Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Ročník 41, 1993, číslo 4
Vychádza štvrtročne

Hlavný redaktor:
PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonná redaktorka:
PhDr. Zora Vanovičová

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Ľubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., Doc. Emilia Horváthová, DrSc., PhDr. Václav Hrníčko, PhDr. Josef Jančár, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Martin Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka, CSc.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava
Registr. č. 7901

Cena 39,- Sk (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Kčs
Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o. P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 41, 1993, Number 4

Editors: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia and Slovart, A.C., odd. časopisov, Jakubovo nám. 12, 811 09 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 41, 1993, No 4

Rédacteurs: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Adresse de la rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 41, 1993, Nr. 4

Redakteure: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

MIČ 49 616

SAP